

## ÁDÁM MAGDA

### A két királypuccs és a Kisantant

1921. március 26-án éjjel – a húsvéti ünnepek alatt – Habsburg Károly Svájcból inkognitóban Szombathelyre érkezett, hogy elfoglalja magyarországi trónját. A trianoni és a Saint-Germain-i béke nem rendelkezett a Habsburg-ház sorsáról, nem kötelezte a Habsburgokat a trón elhagyására. Károlyt az Ausztriában végbemenő társadalmi-politikai átalakulások kényszerítették a távozásra. (1919. III. 24-én távozott Ausztriából, majdnem fél évvel a köztársaság kikiáltása után.) Elutazásakor kiáltványt írt alá, amelyben hangsúlyozta, visszavonulása nem jelent végleges lemondást az osztrák trónról, fenn kívánja tartani a Habsburg-ház restaurációjának lehetőségét.<sup>1</sup> Az osztrák kormány 1919. április 3-án kiadott törvényei szerint azonban a Habsburg–Lotharingiai-ház elvesztette uralkodói jogát, a Habsburg-család minden olyan tagját, aki nem mond le trónigényéről, kiutasítják az országból.

Más volt a helyzet Magyarországgal. Bécsből távoztakor Károly levélben deklarálta, hogy ott lemond királyi hatalmáról és a döntés jogát a királyság sorsáról a magyar nemzetre ruházza. Lemondása azonban – a magyar jog szerint – nem volt jogerős. Akkor lett volna az, ha azt a miniszterelnök ellenjegyzi és a parlament, valamint a felsőház jóváhagyja. Mindez azonban nem történt meg.

Magyarországon – Ausztriától eltérően – a Tanácsköztársaság leverése után visszaállították a királyságot, a monarchikus államformát, a kormányzói intézményt legalábbis kezdetben csak átmeneti megoldásnak tekintették. S ha mindehhez hozzávesszük, hogy Károlynak Magyarországon sokkal szélesebb politikai bázisa volt, mint Ausztriában, ahol hívei nem képviseltek jelentős erőt,<sup>2</sup> nem tudtak önálló politikai párttá szerveződni, sokkal jobban megértjük, hogy az excsászár és -király, akinek fő célja az osztrák trón elfoglalása volt, miért Magyarországgal próbálkozott, miért Budapesten keresztül akart eljutni Bécsbe.

A magyarországi Habsburg-barát körök továbbra is úgy vélekedtek, hogy Károlyt csak bizonyos kényszerítő körülmények tartják távol az uralkodástól s nem a nemzet akarata. Az arisztokrácia, a klérus, a hadsereg vezetői és jó néhány politikus – a kormányon kívül és belül egyaránt – királyhűek voltak. A magyar püspöki kar – a pápa utasításának megfelelően – a befolyása alatt álló szervezeteken keresztül, valamint a

<sup>1</sup> A kiáltványt nem tették közzé, mert attól tartottak, hogy ez általános felháborodást vált ki s hatására a Nemzetgyűlés kénytelen lesz törvényileg detronizálni a Habsburgokat. A kiáltványt csupán az európai nagyhatalmaknak és a pápának küldték el.

<sup>2</sup> A Habsburgok társadalmi bázisa az Ausztriától elszakadt területeken volt.

templomi szószékekről széles körű propagandát fejtett ki a Habsburg-restauráció érdekében. Csernoch hercegprímás az 1920 októberi konferencián ünnepélyesen kijelentette, támogatja, sőt, elő is kívánja készíteni a király visszatérését, de idejét még korainak tartotta.<sup>3</sup>

Horthy kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök és Gratz külügyminiszter – vagyis az ország vezető politikusai – legitimisták voltak, nem is titkolva álláspontjukat. Horthy állandó összeköttetésben állt az exkirállyal, tájékoztatásokat küldött, hűségnyilatkozatokat tett neki. Kijelentette: a trónt számára kívánja biztosítani, továbbra is őt tekinti uralkodónak, csupán a visszatérés időpontjának meghatározására kér magának szabad kezet. Teleki 1920. október 20-án, szegei beszédében, szintén a monarchia mellett nyilatkozott<sup>4</sup> s Gratz is lépten-nyomon hangoztatta a Habsburgok iránti hűségét, a külügyminiszteri székbe kerülése – 1921. január – után is.<sup>5</sup>

A diplomaták jelentéseiben, a korabeli sajtóban és egyes történeti munkákban arról olvashatunk, hogy ezek a nyilatkozatok jelentősen befolyásolták Károly döntését. Nem kétséges: az exkirály számított magyarországi híveinek támogatására, mely az akció sikerének egyik fontos feltétele volt, tervét kezdettől fogva erre is alapozta. Kutatásaink azonban arra engednek következtetni, hogy Károly azért határozta el magát terve mielőbbi megvalósítására, mert bizonyos ingadozást vett észre Horthy, Teleki és Gratz magatartásában, ui. mindhárman egyre erőteljesebben hangoztatták a restauráció időszerezését.

A magyar trón elfoglalását feltételhez kötötték: Károlynak le kell mondania más trónra való jogáról, azaz a magyar törvényhozás megkérdése nélkül nem ülhet más nemzet trónjára. El kell fogadnia tehát a *Pragmatica sanctio* Magyarországra háruló kötelezettségeinek megszüntetését. Ennek a felfogásnak adott hangot Bethlen István 1920. szeptember 19-én, Hódmezővásárhelyen, választói előtt tartott beszédében. E kikötéssel a szomszédokat és Olaszországot akarták megnyugtatni: ha netalán Magyarországon egyszer mégis sor kerülne a Habsburgok visszatérésére, ez nem jelentené a Habsburg-birodalom visszaállítását – amitől joggal féltek. Az exkirály kész volt a feltételek elfogadására. November 8-án Horthyhoz írt levelében hangsúlyozta: osztja a magyar politika felfogását, hogy ti. „a *Pragmatica sanctio*nak a magyar és a többi örökös tartományok együttes és megoszthatatlan birtoklására vonatkozó határozványai hatályon kívül lépnek és az 1867. évi XII. tc. érvényét veszti.”<sup>6</sup>

Horthy nem hozta nyilvánosságra a levelet, mert mind bel-, mind külpolitikai szempontból veszélyesnek tartotta. Uralmának fő támaszai mégiscsak a Gömbös köré csoportosult szabad királyválasztók és a Habsburg-restaurációt ellenzők voltak. Külpolitikailag pedig – Habsburg-ellenes alapon – elősegítette volna a jugoszláv–olasz, ill. csehszlovák–olasz közeledést, s megnehezítette – illetve lehetetlenné tette – volna a tervbe vett magyar–csehszlovák tárgyalásokat. A levél közzétételének elmaradása nagy

<sup>3</sup> A karlisták körében elégedetlenséget váltott ki az, hogy Csernoch erőteljesen hangsúlyozta Károly visszatérésének időszerűtlenségét.

<sup>4</sup> Hohler brit, Cerruti olasz és Johnson az USA magyarországi képviselője tiltakozott a Habsburgokra vonatkozó kitételek ellen.

<sup>5</sup> A Budapesten akkreditált diplomaták jelentéseikben ezt kiemelten hangsúlyozták.

<sup>6</sup> K. Freiherr von Werkmann: Maderai halott. München, 1923. 126, 127.

csalódást okozott Károly és hívei számára, s megingatta Horthyba vetett bizalmukat. De kétségeik támadtak Telekit illetően is. A magyar miniszterelnök ugyanis lemondása után – 1920 decemberében – újra megbízást kapott kormányalakításra, s az új programba bevette a december 2-án – tehát lemondásának másnapján – a parlamenti kormányblokk által elfogadott állásfoglalást a *Pragmatica sanctió*ról, mely szerint a nemzet fenntartja magának a jogot, hogy szabadon válassza meg királyát.<sup>7</sup> Károly bizalmatlanságát csak fokozták azok a hírek, amelyek szerint Teleki és Gratz a brücker megbeszéléseken – ahol a Habsburg-kérdést megtárgyalták – megígérte Benešnek, hogy nem törekszenek a Habsburg-restaurációra, mert időszerűtlennek tartják, s az erre irányuló kísérletek ellen is fellépnek.<sup>8</sup>

A magyar vezető politikusok ingadozásai, bizonytalan magatartásuk, hajlandóságuk a restauráció hosszú időre való elodázására, cselekvésre készítették a karlista puccs előkészítőit. Sietniük kellett azért is, mert Közép-Európában alakulóban volt a Habsburg-ellenes front, amely a rapallói egyezményel vette kezdetét. Ebben Olaszország és Jugoszlávia szövetkezett a békeszerződések védelmére s a Habsburg-restauráció megakadályozására. A szövetséghez később Csehszlovákia, majd Ausztria is csatlakozott,<sup>9</sup> s e kötelezettségek vállalását valamilyen formában Romániára és Lengyelországra is megpróbálták kiterjeszteni. Döntésre készítette őket a Nagyköveti Konferencia is, mely egyre erőteljesebben szorgalmazta a trianoni béke életbeléptetését és Magyarországnak a béke értelmében történő leszerelését. Ezt pedig mindenképpen meg kellett előzni, bel- és külpolitikai okok miatt egyaránt.<sup>10</sup>

Nem azért döntöttek tehát a puccs azonnali végrehajtása mellett, mert – miként az sok helyütt olvasható – erre kedvező bel- és külpolitikai helyzet kínálkozott, hanem éppen ellenkezőleg: azért, mert a helyzet egyre kedvezőtlenebbé kezdett válni. Horthyék ingadoztak, gyakorlati politikájuk ellentmondott deklarációiknak, Olaszország pedig jelentős sikereket ért el a Habsburg-ellenes front építésében, amitől duna-medencei pozícióinak további erősödését várta. A karlisták a franciákban reménykedhettek. Hiszen a franciák vetélytársa Olaszország, miként korábban az elhibázott Paléologue-féle politika, most a Habsburg-kérdés segítségével maga köré csoportosítja a dunai győztes kis államokat, Franciaország potenciális szövetségeseit. Így Franciaországban, ahol egyébként is sokan tartották nemzeti érdeknek a Habsburg-birodalom restaurációját,<sup>11</sup> egyre több befolyásos politikus is az exkirály aktív támogatója lett. Ilyen volt a francia miniszter-

<sup>7</sup> Archives Diplomatiques (a továbbiakban AD.) Europe 1918–29. Hongrie (a továbbiakban H.) Vol. 34. f. (olvashatatlan szám). Fouchet, a francia főmegbízott jelentése Lejgues-nek, 1921. január 1.

<sup>8</sup> AD. Europe 1918–29. Tchecoslovaquie (a továbbiakban T.). Vol. 45. f. 174–175. Fouchet távirata Briandnak, 1921. március 19.

<sup>9</sup> Az 1921-ben megkötött olasz–jugoszláv, olasz–csehszlovák, csehszlovák–osztrák, csehszlovák–lengyel, majd az első puccs után megkötött csehszlovák–román és jugoszláv–román egyezmények a szerződő feleket a Habsburgok elleni fellépésre kötelezte.

<sup>10</sup> A karlisták meg voltak győződve arról, hogy a hadsereg – de különösen tisztikara – melléjük áll. A volt k. u. k. tisztek leszerelésük miatt elégedetlenek voltak, hiszen állás nélkül maradtak. Ezt a karlisták gyümölcsöztetni kívánták.

<sup>11</sup> Franciaországban az excsászár és -király a háború alatti németellenes álláspontja miatt szimpátiának örvendett. A Habsburg-ház restaurációjának segítségével olyan központot kívántak létrehozni, amely képes koordinálni a különböző népeket, képes gátat emelni a német expanzióknak.

elnök, aki a dunai konföderáció híveként a Habsburg-dinasztia restaurálásával olyan központot kívánt létrehozni, amely koordinálja a különböző népeket s gátat emelhet a német expanzióknak. Sok Habsburg-párti kör is létezett, a legjelentősebb Franchet d'Esperey vezetésével. Ezek szoros kapcsolatot tartottak Sixtus páрмаi herceggel, a király sógorával és magával Briand-nal, a francia miniszterelnökkel, akinek szerepére később még visszatérünk. És íme még egy fontos adat az előzmények megértéséhez: 1921. március 19-én, tehát egy héttel a királypuccs előtt, a páрмаi herceg konferenciát tartott több francia tábornok és politikus (köztük kormánytagok is) részvételével. A konferencia megvitatta Károly visszatérésének lehetőségét, s noha több ellenvetés hangzott el, a megbeszélés azt az „általános” benyomást keltette, hogy Franciaország „szimpatizál a tervvel, bátorítja azt” – hangzott Praznovszky jelentése.<sup>12</sup>

Károly tehát a franciáktól biztatásokat kapott. Ez volt tulajdonképpen az egyetlen olyan külső erő, amelyben bízhatott. Némi reményt fűzött Ferdinánd román királyhoz is, aki – mint mondotta – lekötelezettje, mert ő mentette meg trónját a német császárral szemben. Tény: Károly kapcsolatot tartott fenn a román királyi udvarral, különösen Mária királynéval, aki 1920-ban meg is látogatta Prangnisben. A királyné kész volt támogatni Károly akcióját, amennyiben az lemond Romániával kapcsolatos követeléseiről. Forrásunk szerint a királyné egyengette Károly útját Franciaországban is.<sup>13</sup> A puccs idején azonban, mint látni fogjuk, Románia magatartását erős kettősség jellemezte: a kormány, az ellenzékben levő Bratianuék és a budapesti román követ – a királlyal ellentétben – határozott Habsburg-ellenes álláspontot képviseltek.

A karlisták tisztában voltak a kockázattal. A stratégia régi szabálya szerint azonban kétséges helyzetben a merészebb elhatározás a jobb. Abban a reményben tehát, hogy sikerül 'fait accompli'-t teremteni – amit az ellenfelek kénytelenek lesznek tudomásul venni –, az akció mellett döntöttek, Károly és kísérete – mint mondtuk – március 26-án éjjel Szombathelyre érkezett. Mikes püspök palotájában szálltak meg. A püspöki palota tele volt vendégekkel, akik éppen húsvéti lelkigyakorlatot tartottak. Mint a későbbiek során mindenki állította: természetesen véletlenül. Ilyen „véletlenül” tartózkodott ott Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter is. Az exkirály tárgyalt a jelenlevőkkel s kifejtette, el van készülve az utódállamok erélyes tiltakozására, de gondoskodott róla, hogy az antant ne reagáljon rájuk. Romániától nem tart, mert a román király személyes lekötelezettje; Jugoszláviát lefoglalja a horvát kérdés, az elszakadás veszélye; Csehszlovákia rosszul áll a franciáknál a lengyel–szovjet háborúban tanúsított magatartása miatt. A belpolitikai helyzete utalva hangsúlyozta, hogy a szabad királyválasztók között is vannak befolyásos hívei, s a hadsereg teljesíteni fogja Horthy parancsait, benne pedig teljesen megbízik. Sokat sejtetően megjegyezte még, hogy minden rendelkezésre álló adatot nem tárhat fel, de semmi akadályát sem látja, hogy minden sikerüljön.<sup>14</sup> Vass nyomban felajánlotta neki szolgálatait, Károly pedig biztosította, hogy az általa ki-

<sup>12</sup> Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary (a továbbiakban: PHD.). Vol. II. 320 dok. 231. Praznovsky, Magyarország párizsi képviselője jelentése Gratznak 1921. április 6.

<sup>13</sup> Uo.

<sup>14</sup> Gratz akkori külügyminiszter könyvében idézte IV. Károly állításait Briandról. „Röviddel ezelőtt – mondta az exkirály – Briand magához kérte sógorát, Sixtus páрмаi herceget. Briand kérte s nem a herceg kereste a vele való találkozást. Sixtus herceg útján Briand azt üzenete a királynak, hogy térjen vissza Magyarországra. Az időpont erre kedvező. Franciaország és Anglia – mert a két ország ebben a kérdésben egyetért – forma kedvéért kénytelenek lesznek ugyan valami

nevezendő kormányban továbbra is megtartja miniszteri tárcáját. Vass azután telefonkapcsolatba lépett Teleki Pál miniszterelnökkel, aki Szombathely közelében tartózkodott gróf Sigray Antal kormánybiztos ivánczai birtokán, természetesen ugyancsak „véletlenül”. Kérte a miniszterelnököt, jöjjön azonnal Szombathelyre. Telekivel új tanácskozások kezdődtek, ő viszont nem osztotta Károly optimizmusát, vizsátértére az időt még nem látta elérkezettnek és azt tanácsolta a királynak: utazzék vissza Svájcba. Miután azonban Károly tudatta Telekivel, hogy tervét Briand francia miniszterelnök támogatja, ő is megingott és vállalkozott rá, hogy közvetít a király és Horthy között. Ezt követően akörül kezdődött vita, hogy mi lenne jobb: ha Károly Szombathelyen maradna Lehár csapatainak védelme alatt, s felszólítaná Horthyt az államfői hatalom átadására, vagy Budapestre menne és személyesen tárgyalna Horthyval. Lehár az előbbit, Teleki az utóbbit javasolta. Végül úgy döntöttek, hogy Károly menjen Budapestre, előtte viszont utazzék fel Teleki és Vass, s készítsék elő a kormányzót a találkozásra. Ellenezték azonban, hogy a miniszterelnök telefonon kapcsolatba lépjen Horthyval.<sup>15</sup> Teleki és Vass tehát a főváros felé indult, autójuk azonban útközben elromlott. Így hát „véletlenül” nem tudtak hamarabb érkezni a fővárosba, mint az exkirály s ez később jogos feltételezésekre adott alkalmat. A két politikus nem tarthatta teljesen veszélytelennek megbízását. Számolniuk kellett ugyanis azzal, hogy ha Károly trónra jutása nem sikerül, őket mint a kísérlet aktív résztvevőit nagy felelősség terheli.

Károly és kísérői március 27-én a déli órákban érkeztek meg a Várba. Az exkirály megjelenése teljesen váratlanul érte Horthyt. Beszélgetésük négyesemközt zajlott le a kormányzói irodában, részleteit tehát nem ismerjük. Tény viszont, hogy hosszú alkudozás folyt. A király címeiket, rangokat, felelős beosztásokat ígért Horthynak, ha átadja a hatalmat.<sup>16</sup> Horthy mereven elutasította a trónfoglalást, vázolta a kül- és belpolitikai nehézségeket és Károlyt az ország azonnali elhagyására kérte; ugyanakkor biztosította, hogy továbbra is rendületlen híve marad, és amikor megérik a helyzet, ő maga fogja értesíteni és felkérni a visszatérésre. Hogy ezt mennyire gondolta komolyan – nehéz megállapítani. Erősen valószínű, hogy az exkirállyal való szembehelyezkedését személyi ambíciói is motiválták: meg akarta tartani a kormányzói hatalmat. Károly végül engedett a nyomásnak, beleegyezett, hogy elhagyja az országot. Igéretei ellenére azonban még egy hétig Szombathelyen maradt, tartózkodásával bel- és külpolitikai válságot teremtve.

A trónfoglalási kísérlet súlyos nemzetközi bonyodalmakhoz vezetett, s kiélezte az alighogy konszolidációnak indult közép-európai helyzetet. A térség békéje szempontjából

---

tiltakozásra, ezzel azonban meg is fognak elégedni. A kisantant zajt fog csapni, de azt nem kell túlságosan komolyan venni; Briandnak ez az üzenete bírta rá a királyt a visszatérési kísérletre. Szombathelyi tartózkodása idején is üzenetet kapott Briandtól: ezek kitarásra biztatták.” *Gratz Gusztáv: A világháború utáni kor története. II. kötet, Budapest, é. n. 52–53. Briand, mint látni fogjuk, később mindezeket cáfolta.*

<sup>15</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 65–78. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. április 4.

<sup>16</sup> Prónay Pál szerint Horthy, Károly távozása után nyomban fogadta őt és Ostenburgot az alábbi szavakkal: „Mondhatom nektek, ezek voltak életem legnehezebb percei. Ti nem is képzelitek, hogy mit kellett nekem szenvedni, amikor őfelségét, a koronás királyunkat, akinek én helytartója vagyok, rá kellett vennem és neki térdem állva könyörögni, hogy hagyja el mielőbb saját országát, mert itt-maradása végzetessé válhatik óráé, de ezentúl a nemzetre, de mindannyiokra is . . . noha a király Párizs csendes jóváhagyására hivatkozott – nem adta át a hatalmat, mert ha ezt megtette volna, akkor holnap itt lennének a csehek, a szerbek, a románok.” Prónay naplója, II. 414–420.

nagy jelentőségű magyar–csehszlovák brucki tárgyalások félbemaradtak. Teleki miniszterelnök és Vass közoktatási miniszter „véletlen” szombathelyi találkozója az exkirállyal nagy ijedelmet, sőt pánikot váltott ki a szomszéd államok fővárosaiban, ahol a királypuccsot IV. Károly és a magyar kormány közös akciójának tüntették fel. Fokozta az ijedelmet, hogy a kormány a Habsburg-dinasztia problémáját belpolitikai kérdésnek tekintette. Ezt hangsúlyozta Horthy, Gratz, és Teleki a náluk tiltakozó – Budapestre akkreditált – diplomatáknak. Ezt tartalmazta Gratznak a magyar külképviseletekhez küldött körtávirata is.<sup>17</sup>

Ami a magyar kormány részességét illeti, a források tanulmányozása és egybevetése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy a kormány, illetve annak tagjai – noha Habsburg-pártiak voltak – nem vettek részt az akció megszervezésében, mert időszerűtlennek tartották, s olyan lépésnek, mely tovább nehezítené Magyarország bel- és külpolitikai helyzetét, sőt, katasztrófába sodorhatná az országot. Már a Nagyköveti Konferencia 1920. február 2-i jegyzéke felhívta a magyar kormány figyelmét, hogy nem tűrnék el a Habsburg-restaurációt. Tisztázandó még, hogy a miniszterek miért éppen abban az időben tartózkodtak Szombathelyen, ill. Szombathely környékén. Valóban véletlenül-e, vagy tudomást szerezve a készülődő akcióról, odautaztak, hogy lebeszéljék az exkirályt a tervről, amivel Teleki – mint láttuk – meg is próbálkozott. A Budapestre akkreditált diplomaták mindenesetre egybehangzóan azt jelentették kormányaiknak, hogy sem Horthy, sem pedig a kormány tagjai nem tudtak a készülődő puccsról, mely teljesen váratlanul érte őket.<sup>18</sup>

A magyar kormány – noha arra az álláspontra helyezkedett, hogy ez jogi szempontból belpolitikai kérdés (és ezen a címen visszautasított minden külpolitikai beavatkozást) – határozottan szembehelyezkedett Károly kísérletével, mert, miként Gratz a magyar képviseletnek küldött körtáviratában utalt rá, számolt az európai helyzettel.<sup>19</sup> A magyar diplomácia vezetője tehát azonnal kapcsolatba lépett a svájci kormánnyal, és kérte Károly visszafogadását, mert: . . . „a közép-európai béke komoly veszélyben van, ha a király visszatérését nem lehet azonnal megvalósítani”.<sup>20</sup>

Miért volt mégis oly fontos a Habsburg-restauráció a magyar legitimisták számára és oly veszélyes a szomszéd államokra nézve?

Mint már utaltunk rá, Károly lemondása a királyi hatalomról Magyarországon nem emelkedett jogerőre.<sup>21</sup> Következésképpen, miután a király nem írta alá a trianoni békét,

<sup>17</sup> PDH. Vol. II. 267 dok. 289. Kánya távirata Tahynak 1921. március 30.; uo. 271 dok. 292. Tahy távirata Gratznak 1921. március 30.; uo. 328 dok. 335. Gratz körtávirata a magyar külképviseleteknek 1921. április 8.

<sup>18</sup> AD. Europe 1918–29. Vol. H. 34. f. 65–78. – Fouchet jelentése Briandnak, 1921. április 4. AD. Europe H. Vol. 34. f. 158–161. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. április 13.; uo. f. 172–173. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. április 16.

<sup>19</sup> PDH. Vol. II. 328 dok. 335. – Gratz távirata a magyar külképviseleteknek. 1921. április 8.

<sup>20</sup> Uo. 286 dok. 304–305. Gratz távirata Parcher berni magyar ügyvivőnek 1921. április 1. – Végül a Szövetséges Tanács határozatot hozott, hogy IV. Károly visszatérhet Svájcba. Három hónapra letelepedhet, ha: 1. visszavonul a politikai aktivitástól; 2. tervezett elutazását legkésőbb 3 nappal előtte bejelenti. – Uo. 425 dok. 448. Parcher magyar berni ügyvivő távirata 1921. május 19.

<sup>21</sup> Károly utólag cáfolta, hogy lemondott volna a magyar trónról. Ilyen nyilatkozatot tett Szombathelyen is. PDH. Vol. II. 363 dok. 377. Somssich, a vatikáni magyar követ jelentése, 1921. április 21.

még mindig érvényesek voltak uralkodói és öröklési jogai azokon az 1914-ben Magyarországhoz tartozott területeken, melyek ekkor már Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia részét alkották. Ez utóbbinál ráadásul még Horvátországról is szó volt, ahol a Habsburg-legitimizmusnak a katolicizmus révén komoly talaja volt s attól tartottak, hogy fokozódik szembenállása Belgráddal, sőt az elszakadás veszélye is felléphet.<sup>22</sup> Hasonló – bár lényegesen kisebb – aggályai voltak a prágai kormánynak Szlovákiával kapcsolatban.<sup>23</sup> Az utódállamok meg voltak győződve róla, hogy Károly a magyar trón elfoglalását csak első lépésnek tekinti a Habsburg-birodalom visszaállításához.

A Habsburgok visszatérése körüli harc, amely időszakunkban izgalomban tartotta az európai államok kormányait, annak mérlegelése is volt, hogy az utódállamok képesek lesznek-e helyettesíteni a birodalmat, képesek lesznek-e egyensúlyi helyzetet teremteni Kelet és Nyugat között. Abban általában mindenki egyetértett, hogy a szétdarabolt Duna-medence integrációját segíteni kell, de rögtön kibukkantak az ellentétek, amint annak kereteiről, ill. központjáról esett szó. Beneš és Berthelot a győztes utódállamokra kívánta korlátozni a föderációt, központjában Prágával. Paléologue és Millerand velük szemben Budapestet jelölte központnak. Briand szintén egy valamennyi dunai államot magában foglaló föderáció híve volt, de míg Millerand-ék lehetőleg a Habsburgok kikapcsolásával akarták megvalósítani tervüket, addig Briand a volt dinasztiaát tartotta a legalkalmasabbnak a koordinációs feladatok ellátására. Ezek a csoportok tehát – a fenti megfontolásból – támogatták a Habsburg restaurációt.<sup>24</sup> A velük szemben álló körök viszont, mindenekelőtt Lloyd George és Curzon, elleneztek, mert attól féltek, hogy ez a lépés háborús konfliktusba sodorhatja Közép-Európát.

Természetesen a győztes utódállamok sem a társadalmi forma miatt elleneztek a Habsburg-restaurációt. A monarchikus berendezés ellen nem volt kifogásuk, hiszen Jugoszláviában és Romániában is az volt.<sup>25</sup> Ferdinánd román királynak Habsburg Károly visszatérése ellen sem lett volna kifogása, ha az biztosítja a megnagyobbodott Románia szuverenitását. A Duna-medence integrációjától azonban mégis féltek, különösen ha az Habsburg vezetés alatt történne. Azért vetették tehát el a restaurációt, amiért a nyugati körök akarták. Nem volt kifogásuk a szabad királyválasztás ellen, magyar és külföldi párhíveit egyaránt támogatták, jóllehet azok a Habsburg legitimistákkal szemben komoly erőt képviseltek. Abból indultak ugyanis ki, hogy a Monarchia szétesésével a *Pragmatica sanctio* érvényét veszítette, s Magyarország visszanyerte a szabad királyválasztás jogát.

<sup>22</sup> Belgrádban a Habsburg-restaurációtól sokkal jobban féltek, mint a magyar revíziós törekvésektől. Ez a félelem mindvégig megmaradt.

<sup>23</sup> Tušar, volt csehszlovák miniszterelnök Szapáryval folytatott beszélgetése során hangsúlyozta: „Csehszlovákia és Jugoszlávia azért félnek a Habsburgoktól és különösen Károlytól, mert Horvátországban és Szlovákiában sok a híve. Ez volt az oka a kisantant megalakulásának is. De, ha Magyarország más királyt választ, vagy köztársaságot alakít, Csehszlovákia kész jelentős áldozatokra.” PDH. Vol. II. 42 dok. 41–51. – Szapáry jelentése a csehszlovák politikusokkal folytatott beszélgetéséről, 1921 január.

<sup>24</sup> Ez nem azt jelenti, hogy Franciaországban, akárcsak a többi nyugati országban ne lettek volna olyan körök és csoportok, amelyek a monarchikus államforma miatt támogatták vagy elleneztek az exkirály vállalkozását.

<sup>25</sup> Csehszlovákia hivatalos politikája a köztársasági formát részesítette előnyben. Ezt Masaryk és Beneš több alkalommal közölte a magyar politikusokkal.

A magyar trónra, a magyar koronára sokan aspiráltak az angol, a francia, az olasz, a román, a belga uralkodó családok tagjai közül. A Habsburgok maguk is négy jelöltet állítottak: Károlyt (aki azt állította, hogy le sem mondott a koronáról), József főherceget, fiát, József Ferenc főherceget és Albrecht főherceget. Köztük, de főként az első kettő között erős rivalizálás folyt, mindketten a franciák támogatásában reménykedtek. De míg Párizsban általában az excsászárt támogatták, a budapesti francia főmegbízott, Fouchet Józsefet s minden lehetőt elkövetett, hogy melléje állítsa az otthoni közvéleményt. Jól mutatják ezt jelentései.<sup>26</sup> József Ferenc, József főherceg fia ezzel szemben Olaszországtól várt támogatást, s hogy növelje esélyeit a trónra, feleségül akarta venni az olasz király legidősebb lányát. József főherceg azonban, Franciaországra való tekintettel, kész volt lemondani erről a tervről. Ennek ellenére Károly szemrehányást tett József főhercegnek, hiszen korábban megígérte, hogy jóváhagyása nélkül nem járul hozzá a házassághoz. Az olasz támogatásban reménykedett a Habsburgok negyedik jelöltje Albrecht főherceg is. Olaszországnak azonban önálló tervei is voltak: olasz herceget szerettek volna a magyar trónra ültetni. Az új olasz budapesti főmegbízott, Castagneto herceg sokat fáradozott ez ügyben. Akcióját még Mombelli tábornok, az olasz katonai misszió vezetője készítette elő.<sup>27</sup>

Kétségtelen, hogy e tervnek óriási előnyei lettek volna a Savoyai ház számára, hisz biztosította volna az olasz–magyar barátságot, míg Jugoszlávia elég nehéz helyzetbe került volna. Fouchet budapesti francia főmegbízott aggodalommal számolt be kormányának ezekről a – Franciaországra nézve veszélyes – olasz törekvésekről.<sup>28</sup>

Az angol és olasz hercegekkel kapcsolatos tervek nem voltak megalapozottak. Az angol már csak azért sem, mert sem a király, sem pedig Lloyd George miniszterelnök hallani sem akart róla.<sup>29</sup> A szabad királyválasztók körében felvetődött Horthy neve is, és több jel utalt arra, hogy az utódállamok – főleg Jugoszlávia és Románia – szívesen vették volna az ő jelölését.

A legkomolyabban Románia esélyeit mérlegelték. A Romániával kapcsolatos tervet először 1919-ben a szegedi kormány vetette fel, s a későbbi évek folyamán is napirenden maradt. Főbb képviselői Bethlen István és unokaöccse, Bánffy voltak, akik az első sikertelen puccs után kerültek vezető pozícióba: az előbbi a miniszterelnöki, az utóbbi a külügyminiszteri székbe. Ők és a terv többi magyar képviselője is elsősorban erdélyi birtokaikat akarták ezúton megmenteni, de fontos célja volt a tervnek az is, hogy

<sup>26</sup> AD. Europe 1918–29. Vol. H. 56. f. (olvashatatlan szám). Fouchet jelentése Lejguesnek 1920. október 25.; H. Vol. 33. f. 73–74. Fouchet jelentése Briandnak 1921. március 1.; H. Vol. 33. f. 72. Fouchet távirata Briandnak 1921. február 17. Támogatóik azt remélték, hogy a Nagyköveti Konferencia megváltoztatja 1920. február 2-i jegyzékét. IV. Károly 1921. január elején közölte unokatestvérével, hogy rövidesen visszatér Magyarországra. József főherceg fontosnak tartotta értesíteni erről Hohlert, aki a Foreign Office-hoz hasonlóan Habsburg-ellenes álláspontot képviselt. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 38. A berlini francia követ távirata Briandnak 1921. január 7.

<sup>27</sup> Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA.). Berichte aus Bukarest 1921–1922. 709. A bukaresti osztrák követ jelentése a külügyminiszternek, 1920. (A keltezés olvashatatlan.)

<sup>28</sup> AD. Europe H. Vol. 56. f. 28. Fouchet jelentése Millerandnak, 1920. október 25.

<sup>29</sup> Mindketten irreálisnak tartották ezeket az elképzeléseket.



megakadályozza Románia csatlakozását a Kisantanthoz, vagyis a Magyarország körüli gyűrű létrejöttét.

Csak közvetett adatokból tudjuk, hogy Bethlen kormányra kerülése után lépéseket tett ez ügyben. Hogy mikor és kinek tette meg erre vonatkozó javaslatát, nem sikerült megállapítanunk. Mindenesetre tény, hogy 1921 őszén a román királyi udvart és a kormányköröket erősen foglalkoztatta a Bethlen-féle terv, amelynek két változata volt. Az egyik – ez állt közelebb a magyar miniszterelnökhöz – szerint Románia, Erdély és Magyarország trialista államszövetséggé alakul, a másik szerint Románia és Magyarország dualista perszonálunióra lép Ferdinánd királysága alatt. A román király, de főként felesége, Mária királyné megértéssel fogadta a tervet. Azt fontolgatták csupán, hogy Budapestet vagy Bukarestet válasszák-e állandó tartózkodási helyül.

A román kormány és az ellenzékben levő Bratianuék azonban a legnagyobb eréllyel szálltak szembe ezekkel az elképzelésekkel, amelyeket sem Anglia, sem pedig Franciaország nem támogatott, és nagyfokú elégedetlenséget váltottak ki Prágában és Belgrádban is. Tace Ionescu egy csehszlovák újságírónak adott interjújában kénytelen volt kifejtetni a román kormány álláspontját. Hangsúlyozta, hogy a román nép, de főként az erdélyi románok tiltakoznak a terv ellen. De ha netán a román kormány bele is menne annak megvitatásába, sem Franciaország, sem Anglia, de még Olaszország sem fogadná el soha. Márpedig tudvalevő, hogy a magyar trón betöltése csak az ő hozzájárulásukkal történhet. Kizártnak tartja, hogy Magyarország és Románia képes lenne ugyanazon király uralma alatt létezni, s a magyarországi magyarok sem fogadnák el hosszú időre a közös királyt, hisz büntetésként fogadták el a bécsi királyt is. Végül leszögezte: most, amikor Románia nemzeti egysége megvalósult, határozottan elutasítják ezeket a fantasztikus és rövid távú elképzeléseket.<sup>30</sup> 1921. november 8-án Ionescu táviratot küldött Stierca budapesti román követnek, tudatván vele: „Románia és Magyarország között perszonálunió kizárt.”<sup>31</sup>

A román kormány természetesen még nagyobb abszurditásnak tartotta azt a tervet, hogy Miklós román herceget ültessék a magyar trónra. „Nem lehet két testvért arra kényszeríteni, hogy ellenséggént éljenek” – hangzott Tace Ionescu érvelése.<sup>32</sup>

A királyi udvar végül is elfogadta a kormány és a politikai pártok álláspontját, s alkalmazkodott a Nagyköveti Konferencia 1920. február 2-i határozatához. Nem támogatta Károlyt, nem fogadta el a perszonálunióra vonatkozó javaslatot sem és visszautasította a Miklós herceggel kapcsolatos tervet is. A sok tervből végül is egy jutott el a megvalósulás stádiumába, az, amelyik a legnagyobb veszélyt jelentette az utódállamok számára: Károlyé. Érthető tehát, hogy különböző formában ugyan, de valamennyien azonnal tiltakoztak az exkirály magyarországi tartózkodása ellen.

A tiltakozási akció főszereplője Beneš volt, aki erőteljes diplomáciai tevékenységbe kezdett a nyugati államok fővárosaiban. Tudta, hogy Károlyval jelentős körök rokonszenveznek, tehát erős nyomásra van szükség, hogy a Nagyköveti Konferencia erélyesen

<sup>30</sup> Archiv ministerstva zahranični věci, (a továbbiakban: AMZV.). PZ. Budapest, Lejhanec Csehszlovákia budapesti kirendeltség vezetője jelentése Benešnek. 1921. november 10.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 117. Couget prágai francia követ távirata Briandnak, 1921. április 6.

<sup>31</sup> „L’union Personelle entre la Roumanie et la Hongrie est exclue” – írta – majd így folytatta: „Magatartása végett közlöm, hogy csak kisantant politikát folytathat.” Stierca megmutatta Lejhanecnek a táviratot. AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. november 10.

<sup>32</sup> Uo.

lépjen fel Magyarország ellen. A csehszlovák külügyminiszter tisztában volt azzal is, hogy tiltakozásának akkor lesz igazi súlya, ha a többi utódállam is csatlakozik hozzá. Egységes akciót tervezett tehát valamennyi kis állam részvételével. Ezt azonban csak részben tudta megvalósítani. Fenntartás nélkül csak Jugoszlávia támogatta, mert Belgrádban a puccs legalább akkora pánikot keltett, mint Prágában. Románia többszöri kérése ellenére is elhatárolta magát a tervezett radikális lépésektől. A Kisantanttal való együttműködése – mint ismeretes – sok kívánnivalót hagyott maga után. S még inkább állt ez Lengyelországra.<sup>33</sup>

Március 28-án Csehszlovákia és Jugoszlávia közösen követelték Károly azonnali eltávolítását,<sup>34</sup> valamint a Habsburg-dinasztia detronizációját, ami a trianoni békeszerződésből kimaradt. Vádolták a magyar kormányt is, hogy részt vett a konspirációban. Tudatták vele, hogy a Habsburg restaurációt casus bellinek tekintik. Csehszlovákia és Jugoszlávia közös katonai intézkedéseket tett. Részleges mozgósítást rendeltek el, Magyarország megszállását fontolgatták. Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselője március 29-én ismét megjelent a külügyminisztériumban, hogy kormánya megbízásából közölje Csehszlovákia álláspontját a Habsburg-kérdésben. Rámutatott, hogy amennyiben „fait accompli”-it teremtenek és nem tartják be a Bruckban vállalt kötelezettségeket,<sup>35</sup> barátaikkal együtt kénytelenek lesznek megtenni a szükséges intézkedéseket. Hogy konkrétan milyen intézkedéseket, azt egyelőre nem közölte. Ezekről Beneš csak Berthelot-ot informálta, aki tudomásul vette a csehszlovák külügyminiszter terveit.<sup>36</sup> Kánya, aki Gratz távollétében fogadta a csehszlovák képviselőt, kifejtette, hogy Károly visszatérését a magyar kormány kizárólag belpolitikai kérdésnek tekinti, így nem áll módjában, hogy hivatalosan tárgyaljon róla. Tahy, a prágai magyar megbízott szintén erre hivatkozva utasította vissza Beneš tiltakozásának továbbítását Budapestre.<sup>37</sup> Ismét csak ezt hangsúlyozta Kánya március 30-án a nála újra megjelenő Lejhanecnek: „Belügyi kérdéstről lévén szó, külföldi diplomatakkal nem kezdhet róla vitát.” Magánemberként annyit tartozik az aktuális politikai kérdések közé, a magyar kormány pedig megette a szükséges intézkedéseket, hogy Károly akadálytalanul visszautazhasson Svájcba.<sup>38</sup>

Március 31-én Beneš a parlamentben az exkirály magyarországi tartózkodásával foglalkozva hangsúlyozta, hogy Jugoszláviával és Olaszországgal megegyezett a közös fellépésben, s Londenal és Párizssal is közölte az intervencióra vonatkozó elhatá-

<sup>33</sup> Az első puccs idején Sopihea lengyel külügyminiszter mindössze azt tette, hogy a varsói magyar ügyvivővel közölte: Lengyelország nem helyesli a restaurációt.

<sup>34</sup> IV. Károly visszatérési kísérletei. H. é. n. I. 12. sz. dok. 87–89.; AMZV. PZ. Budapest, 90, 93, 94. 1921. Lejhanec távirata Benešnek, március 30.; PDH. Vol. II. 344. dok. 354–356.

<sup>35</sup> Teleki és Gratz Bruckban arra vállalkozott, hogy a Habsburg restaurációs kísérletek ellen fellépnek. AD. Europe 1919–29. H. Vol. 34. f. 79. Couget távirata Briandnak, 1921. április 4.

<sup>36</sup> Uo. H. Vol. 33. f. 151. Couget távirata Briandnak, 1921. március 30. H. Vol. 33. f. 171–172. Berthelot körtávirata 1921. március 31.; AMZV. PZ. Budapest. 90, 93, 94. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. március 30. PDH. Vol. II. 265 dok. 288. Kánya távirata a Szombathelyen tartózkodó Telekinek, 1921. március 30. Károly visszatérési kísérletei 12. dok. Kánya távirata Tahynak, 1921. március 30.

<sup>37</sup> PDH. Vol. II. 271 dok. 292. Tahy távirata Gratznak, 1921. március 30. Károly visszatérési kísérletei, 13. dok.

<sup>38</sup> PDH. Vol. II. 344 dok. 354–356. Kánya körtávirata, 1921. április 11.

rozását.<sup>39</sup> Majd azt esetelte, hogy Károly kalandja milyen válsághelyzetet idézett elő Magyarországon. Csehszlovákia együtt kívánt működni Magyarországgal, erről tanúskodnak a közelmúltban kezdődött magyar–csehszlovák tárgyalások is. A puccs azonban, fejtegette, újra feszültté tette a viszonyt. A magyar kormány ugyan arra az álláspontra helyezkedik, hogy ez belpolitikai kérdés, de nem volt és nem lesz az – mondotta. Április elsején a szenátusban hasonlóképpen nyilatkozott. Ugyanaznap Lejhanec ismét követelte a magyar külügyminisztériumban Károly elvátolítását, rámutatva a puccs komoly politikai súlyára, továbbá arra, hogy kompromittálta a brucki tárgyalásokat, s károsan befolyásolja a két ország kapcsolatait.<sup>40</sup> A válasz ezúttal ugyanúgy hangzott, mint korábban: a királykérdés belpolitikai ügy. Beneš még aznap utasította budapesti megbízottját: „közölje bizalmasan Gratzcal, hogy figyelmezteti, amennyiben a Nemzetgyűlés akár csak feltételeken is Károly vagy más Habsburg mellett dönt, a Kisantant és Olaszország azonnal a leghatározottabb eszközökhöz nyúl.”<sup>41</sup>

Beneš üzenetét Lejhanec április 2-án adta át – Gratz távolléte miatt – Khuen-Hédervárynak, aki csodálkozását fejezte ki afelett, hogy a Magyar Nemzetgyűlés április 1-i határozata után a csehszlovák kormány változatlanul kitart álláspontja mellett.<sup>42</sup> Minden előkészület megtörtént ugyanis, hogy az exkirály visszatérhessen Svájcba.

Beneš persze tisztában volt azzal, hogy „komoly veszély már nincs”, hogy „az ügyet gyorsan lezárják”. A diplomáciai nyomást azonban folytatni akarta, mert – miként a külképviseleteknek küldött táviratában hangsúlyozta – „Károly kalandját minden államnak minél jobban ki kell aknáznia Magyarország ellen.” A kialakult helyzetet a csehszlovák belpolitikai konszolidáció erősítésére, a nemzeti egység megszilárdítására kívánta felhasználni, a magyar veszély jelszavával akarta harcra szólítani a nemzetet. „Belpolitikai szempontból felhasználjuk ezt a hadsereg megerősítésére – hangzott Benešnek Tace Ionescuhoz küldött távirata – meg vagyunk ugyanis győződve, hogy az intervencióra sor kerül. Ebben az esetben Budapest és Szombathely ellen vonulunk.”<sup>43</sup> Ezekután érthető, hogy a Magyar Nemzetgyűlés határozata ellenére – vagy talán éppen amiatt – április 1-én úgy döntött, ultimátumot küld a magyar kormánynak, amelyben követeli: a) a Habsburgkérdés végleges megoldását; b) biztosítékot a döntés betartására; c) Nyugat-Magyarország azonnali átadását Ausztriának. Az ultimátumot azonban mégsem továbbította Budapestre, mert Anglia és Franciaország tiltakozott ellene, és Olaszország, Jugoszlávia, valamint Románia sem helyeselte elképzelését, noha az utóbbi kettő addig szorosan együttműködött vele. Attól tartottak ugyanis – joggal –, hogy e messzemenő politikai követeléseket a magyar kormány nem teljesíti, s akkor nehéz helyzetbe kerülne. Beneš azonban nem adta fel tervét.

Két nappal később határozott diplomáciai lépéseket tett az ultimátum ügyében. Elküldését fontosnak tartotta nem is a jelen, hanem a jövő miatt, preventív intézkedésnek

<sup>39</sup> PDH. Vol. II. 292 dok. 313–314. Tahy távirata Gratznak, 1921. április 2.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 117. Couget távirata Briandnak, 1921. április 6.

<sup>40</sup> Uo.

<sup>41</sup> AMZV. PZ. Budapest. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 1.

<sup>42</sup> A Nemzetgyűlés Károly eltávolítása mellett döntött. AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. április 3.

<sup>43</sup> AMZV. PZ. 5124. Beneš körtávirata a csehszlovák külképviseleteknek, 1921. április 3.

szánta egy hasonló eset megismétlődése ellen. Azt akarta demonstrálni, hogy a Habsburg-kérdés nem belügy, és mindenre el van szánva a restauráció megakadályozására. Sietnie kellett azonban, mert sok jel mutatott arra, hogy a válság befejezéséhez közeledik: Svájc kész volt visszafogadni Károlyt,<sup>44</sup> az osztrák kormány pedig hosszú huzavona után hozzájárult, hogy az excsászár Ausztrián keresztül utazhasson.<sup>45</sup> Április 3-án tehát Beneš utasította Csehszlovákia budapesti képviselőjét: „Adjon át a jugoszláv követtel – amint az erre utasítást kap – egy közös ultimátumot. Követeljük Habsburg Károly azonnali eltávolítását Magyarországról. Amennyiben Károly csütörtökön, április 7-én este hat órákor még Magyarországon lesz, azonnal hozzálátunk ama intézkedések végrehajtásához, amelyekben közösen megállapodtunk.”<sup>46</sup> (Mint látható, az első változatban szereplő három pont itt kimaradt.) Utasította továbbá Lejhanecet, hogy e lépésről tájékoztassa a budapesti román és az olasz követet is, és ha azok kormányaiktól hasonló utasításokat kapnak, a jegyzéket velük együtt adja át.<sup>47</sup> Olaszország és Románia azonban e csökkentett követeléseket tartalmazó ultimátumjegyzék elküldését is ellenezte. Jugoszlávia ugyan hozzájárult, de olyan javaslatokkal állt elő, amelyekből nyilvánvaló volt, hogy húzza az időt. Így a határidő három nappal való meghosszabbítását ajánlotta (lejártá tehát nem április 7-én, hanem 10-én lett volna). Belgrádban azt remélték ugyanis – joggal –, hogy Károly addigra különben is elhagyja az országot. Beneš hozzájárult a határidő meghosszabbításához, visszautasította azonban azt a jugoszláv kérést, hogy a tervezett lépéseket közöljék a francia és angol kormánnyal, kérjenek tőlük támogatást,<sup>48</sup> mert mint mondotta, „azok inkább akadályozni fogják tervünket. Jobb, ha a Kisantant maga valósítja azt meg.”<sup>49</sup>

Anglia és Franciaország valóban ellenezte az ultimátumot. Holher és Fouchet mindent latba vetett, hogy Lejhanecet visszatartsa Beneš utasításának végrehajtásától.<sup>50</sup> A csehszlovák külügyminiszter – az olasz és román ellenkezést látva – legalább Jugoszláviát maga mellett akarta tudni. Így eleinte azon az állásponton volt, hogy budapesti képviselője minden körülmények között *csakis* a jugoszláv budapesti képviselővel együtt

<sup>44</sup> A svájci kormány a Szövetséges Hatalmak többszöri kérésére – bizonyos feltételek mellett – három hónapra visszafogadta az exkirályt.

<sup>45</sup> Az osztrák kormány kezdetben kereken visszautasította a Szövetséges Hatalmak erre vonatkozó kérését. Később meghatározott feltételek mellett hozzájárult, hogy az excsászár osztrák területen át térjen vissza Svájcba. Kikötötte, milyen járművel, milyen útvonalon és melyik időpontban haladhat át Ausztrián. Ragaszkodott továbbá ahhoz is, hogy az excsászár járművét az osztrák rendőrség is kísérsje. Ausztria viszonyáról a Habsburg restaurációhoz lásd *Kerekes Lajos: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák–magyar viszony 1921-ben. Századok 1976. 1. sz. 3–50.*

<sup>46</sup> AMZV. PZ. Budapest, 103. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 3.; *Diplomatické dokumenty tykajici se pokusu o znovunastoleni Habsburků na trun maďarský. Prága, 1922. (a továbbiakban Diplomatické dokumenty). M. D. 47. dok. 105.*

<sup>47</sup> Uo.

<sup>48</sup> AMZV. PZ. Bélehrad 133, 135. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. április 3.

<sup>49</sup> A csehszlovák külügyminisztérium közzétette a Habsburg restaurációval kapcsolatos iratokat. Ez a dokumentum azonban nincs köztük. L.: *Diplomatické dokumenty, és V. Olivová: Československá zahraniční politika a pokus o restauraci Habsburků v roce 1921. Československý casopis historický, 1959. 4. sz. 683.*

<sup>50</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 43. Fouchet távirata Briandnak, 1921. április 3.

adja át a jegyzéket, hozzá, illetve a belgrádból kapott instrukciókhoz igazodjék.<sup>51</sup> A belgrádi kormány azonban nem sietett ilyen instrukciókkal ellátni követét.

Beneš természetesen pontosan tudta azt is, hogy Károly és kísérete indulásra készen áll, az ultimátum átadása tehát már nem kockázatos. Erkölcsi tőkét azonban lehetett kovácsolni belőle. S mivel a budapesti jugoszláv és román követ április 5-én délelőtt még nem kapott otthonról instrukciót az ultimátumhoz való csatlakozásra – arra hivatkoztak, hogy az eddigi lépések is elegendők, s különben sem hagyhatják figyelmen kívül a nagyhatalmak budapesti képviselőinek kívánságait<sup>52</sup> – arra utasította Lejhanecet, hogy adja át egyedül az ultimátumot. Hohler azonban lebeszélte erről.<sup>53</sup> Időközben az egész ügy tárgyaltalan lett: Károly április 5-én a déli órákban elhagyta Magyarországot. De Beneš nem érte be ennyivel. Utasította budapesti képviselőjét: „Utólag ismertesse Gratzcal az ultimátum szövegét. Közölje vele, noha Károly elutazott, tudomására hozzuk a csehszlovák kormány elhatározását. A jugoszláv és román követ – ha lehet – csatlakozzék lépéséhez. Ha nem, cselekedjék egyedül.”<sup>54</sup> A budapesti csehszlovák képviselő jelentésében tudatta, hogy mivel a jugoszláv és a román követ „nem rendelkezett autentikus instrukciókkal, s nem volt hajlandó csatlakozni lépésemhez, az ultimátumot szerdán (április 5-én – Á. M.) este magam adtam át, pontosabban azt az ultimátumot, amelyet szándékukban volt átadni.”<sup>55</sup>

Az ezt követő napon, április 6-án délben végre megérkezett a hozzájárulás Belgrádból és Bukarestből az ultimátum közös átadásához.<sup>56</sup> Kissé megkésve: Károly ugyanis április 6-án 1/2 4 órakor átlépte a svájci határt.

A kisantant mindkét tagja végig kapcsolatban volt Olaszországgal. Egyeztetették elképzelésüket a római kormánnyal, amely nemcsak hogy nem ellenezte a tervezett katonai akciót, hanem – legalábbis szóban – maga is kész volt hozzá csatlakozni. A három állam az 1920 novemberében Olaszország és Jugoszlávia között aláírt rapallói egyezmény értelmében működött együtt.<sup>57</sup> A szerződés a Saint-Germain-i és a trianoni békeszerződés betartása feletti őrködéstre kötelezte a szerződő feleket. „Különösen pedig közös egyetértéssel alkalmazni fognak minden politikai eszközt, amely alkalmas annak megakadályozására, hogy a Habsburg-házat visszahelyezzék ausztriai vagy magyarországi trónjára”<sup>58</sup> – hangzott az első pont. Az egyezmény eme része Beneš és Sforza ismert

<sup>51</sup> AMZV. PZ. Budapest, 106. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. április 3.; *Olivová*, 670.

<sup>52</sup> Uo. AMZV. PZ. Bélehrad 133, 135. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. április 3.

<sup>53</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 43. Fouchet távirata Briandnak, 1921. április 3.

<sup>54</sup> AMZV. PZ. Budapest, 107. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. április 5.

<sup>55</sup> AMZV. PZ. Budapest, 113. Lejhanec távirata Benešnek, 1921. április 5. – Az ultimátum átadásáról a források ellentmondásosak. A csehszlovák külügyminisztérium által közzétett forráskiadványban a dátumok tévesek. E szerint Csehszlovákia és Jugoszlávia magyarországi képviselője 1921. április 5-én este adta át az ultimátumot s április 6-án délben Románia képviselője is csatlakozott hozzájuk, holott az ultimátumot április 5-én este csak a csehszlovák megbízott nyújtotta át. A publikált dokumentum elhallgatja tehát azt, hogy a jugoszláv és a román kormány utasította budapesti képviselőit: igazodjanak a nagyhatalmak főmegbízottaihoz. Diplomatické dokumenty MD. 25 dok. 65.

<sup>56</sup> Uo.

<sup>57</sup> Ez az egyezmény Olaszország diplomáciai győzelmét jelentette. Róma kihasználva a francia–magyar közeledés által előállt helyzetet arra, hogy Belgráddal elfogadtassa elképzeléseinek jelentős részét.

<sup>58</sup> Diplomatické dokumenty MD. 41. dok. 93. ú.

levélváltása következtében érvényes volt Csehszlovákiára is.<sup>59</sup> Olaszország biztatta és bátorította az utódállamokat és budapesti képviselőiket, nyíltan azonban nem csatlakozott akciójukhoz, így az ultimátum küldéséhez sem. Ezt ugyanis a szövetségesek miatt – akik az utódállamok nyugalmát akarták biztosítani – nem tehetta meg.

Csehszlovákia és Jugoszlávia azt kérte Olaszországtól, vesse latba minden befolyását, hogy a vele jó viszonyban levő Románia csatlakozzék a tervezett katonai akcióhoz, az ő kísérletük ugyanis kudarcot vallott. Románia elhatárolta magát radikális terveiktől és intézkedéseiktől, helytelenítette az ultimátum küldését is, melyet Tace Ionescu durva, veszélyes lépésnek tartott. Az exkirály magyarországi tartózkodása ellen azonban természetesen Románia is tiltakozott.

Március 29-én Stircea, Románia budapesti követe audienciát kért Horthytól, és rendkívül udvarias, de határozott formában közölte, hogy a szövetséges hatalmak határozatának megfelelően kormánya kénytelen Károly visszatérését Románia érdekeivel ellentétesnek minősíteni.<sup>60</sup> Egy nappal később, március 30-án Tace Ionescu – Hory András bukaresti magyar képviselő által – üzenetet küldött Budapestre: „A szövetséges hatalmak tiltakoztak az exkirály visszatérte ellen. Románia csatlakozik ehhez a demarche-hoz.” Azt tanácsolta, Magyarország tartózkodjék minden olyan lépéstől, amely súlyosan megsértené a két ország viszonyát.<sup>61</sup> Ennyi volt Románia minden tiltakozása, s ezek – a többiekéhez képest – formájukban is, tartalmukban is a legenyhébbek voltak.

Később azonban, Olaszország erős nyomására vállalta, hogy követe az olasz, csehszlovák és jugoszláv megbízottal egy időben elhagyja Budapestet, megszakítva a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal.<sup>62</sup> A katonai intervenció kérdésében ennek ellenére mindvégig lavírozott. Elvben elképzelhetőnek tartotta a csatlakozást, a gyakorlatban viszont igyekezett kitérni a kötelezettségek vállalása elől. Felemás, ingadozó álláspontját egyrészt az magyarázta, hogy a király, a kormány és az ellenzék különbözőképpen ítélte meg az eseményt. Ferdinánd és felesége valóban le voltak kötelezve IV. Károlynak a háború alatt velük szemben tanúsított magatartásáért, és ha Károly lemondott volna Romániával szembeni követeléseiről, szívesen látták volna a magyar trónon. Ezzel szemben álltak viszont a kormány, Bratianuék, és a katonák, akik a restaurációt mindenképpen – tehát a fenti feltételek mellett is – veszélyesnek tartották az országra nézve. Ez a vonal volt a meghatározó. A másik ok: Románia félt, hogy háborúba keveredik, holott keleti szomszédja még erősen lekötötte erőit, s nyugtalanság volt tapasztalható a román–jugoszláv, román–bolgár és román–magyar határon is. Óvatosságra intette a kormányt az a hír is, mely szerint Károly a franciák támogatását élvezi, s végül visszatartotta a nagyköveti konferencia erélyes fellépése Csehszlovákia és Jugoszlávia katonai intézkedései, a tervezett intervenció ellen. Románia arra hivatkozott tehát, hogy hadseregének jelentős részét már leszerelte, a meglévő haderőt pedig majdnem teljes egészében szovjet-oroszországi határán

<sup>59</sup> PDH. Vol. II. 273. dok. 293–295. Hory jelentése Gratznak, 1921. március 30.

<sup>60</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 8, 34. f. 50. A bukaresti francia követ jelentése Briandnak, 1921. április 4.; uo. f. 56. A bukaresti francia követ jelentése Briandnak, 1921. április 4. uo. f. (olvashatatlan). A bukaresti francia követ távirata Briandnak, 1921. április 4.; PDH. Vol. II. 276 d/k. 29r–298. Kánya távirata a londoni magyar képviselőnek, 1921. március 31.

<sup>61</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 83. A bukaresti francia követ távirata Briandnak, 1921. április 5.

<sup>62</sup> Uo.

tartja. Az olasz kormány többszöri kérésére és arra a hírre, hogy Olaszország is részt vesz a katonai akcióban, végül mégis megkezdte a csapatösszevonásokat a határon, s fontolgatni kezdte a részleges mozgósítás elrendelését, az erdélyi hadtestek megerősítését és készenlétbe helyezését is.<sup>63</sup> Ezzel egy időben azonban Tace Ionescu biztosította a francia és angol követet, akik a román kormánytól semlegességük megőrzését kérték, hogy Anglia és Franciaország hozzájárulása nélkül semmit nem tesznek.<sup>64</sup> Románia tehát a kivárás álláspontjára helyezkedett, az események alakulásától kívánta függővé tenni, hogy végül is részt vesz-e egy katonai intervencióban vagy sem.

Milyen volt a nyugati hatalmak álláspontja a válságot illetően? E kérdésben meg kell különböztetni a hivatalos – a nagyköveti konferencián képviselt – álláspontot attól, amely csak a kulisszák mögött, különböző szalonokban vagy egy-egy befolyásos legitimista csoport nyílt állásfoglalásában jutott kifejezésre. A Nagyköveti Konferencia irányvonala az 1920. februári jegyzék volt. Ennek szellemében gyakorolt nyomást Horthyra, a magyar kormányra, hogy távolítsa el az exkirályt Magyarország területéről s tett erőfeszítéseket egyidejűleg annak érdekében is, hogy megfékezze Csehszlovákiát és Jugoszláviát s visszatartsa őket egy olyan lépéstől, amely háború kirobbantásához, újabb vérengzésekhez vezetett volna.

A Konferencia véleménye nem volt egységes a Habsburg-kérdésben, hosszú és éles viták előzték meg a döntéseket. A franciák hivatalosan és nyilvánosan támogatták a Nagyköveti Konferencia Habsburg-ellenes határozatait, a kulisszák mögött pedig – mint látni fogjuk – visszatérésre biztatták az exkirályt.

Mi volt Nagy-Britannia álláspontja a válságban? A Lordok Háza és általában az arisztokrácia a Habsburg-restauráció mellett volt. Elítélték a brit kormányt és az utódállamokat, amiért olyan kérdésekbe avatkoznak, amelyek Magyarország belügyét képezik. A brit kormánykörök viszont Habsburg-ellenesek voltak. Az Anschlusst – Franciaországtól eltérően – nem tartották veszélyesnek Nagy-Britannia biztonságára nézve, a Habsburg-restauráció viszont – Curzon külügyminiszter szerint – lerombolná a dunai államok együttműködésének minden perspektíváját. A Foreign Office álláspontjának jelentős szerepe volt a Nagyköveti Konferencia 1920. februári jegyzékének megszületésében<sup>65</sup> és megvédésében azokkal a támadásokkal szemben, amelyek hatályon kívül helyezésére irányultak, valamint a királypuccs nyomán kialakult válság megszüntetésében s végül, de nem utolsósorban, a kisantant megfékezésében. Ez utóbbiakban a Foreign Officenak nemcsak Franciaország, hanem Olaszország elképzeléseivel szemben is érvényre kellett juttatnia akaratát. Hohler budapesti főmegbízott a puccs elleni harc egyik központi figurája volt, mint a főmegbízottak doyenje szervezte, egyeztetette akcióikat. Rendkívül ügyelt arra, hogy a szomszéd államok képviselőinek lépései ne élezzék a helyzetet, s ne borítsák lángba Közép-Európát. A kisantant szembekerülése a nyugati hatalmakkal ugyanis fokozódott, hiszen információik szerint Párizs bátorította Károlyt tette végrehajtására, London pedig Magyarország iránti békülékenységgel akadályozta a puccs

<sup>63</sup> Uo.

<sup>64</sup> Uo.

<sup>65</sup> A Szövetséges Hatalmak a jegyzék tartalmát 1921. április 3-án jegyzékben szó szerint megismételték. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 120. Fouchet távirata Briandnak, 1921. április 3.; IV. Károly visszatérési kísérlete, 18 dok. 103.

radikális felszámolását. Hohler távolról sem volt elnéző sem Károllyal, sem pedig Magyarországgal szemben. Energikusan tiltakozott az exkirály budapesti, majd szombathelyi tartózkodása ellen s állásfoglalása határozottabb fellépésre készítette a magyar kormányt. Tény és való, hogy Hohler nemcsak a magyar kormányra, hanem a kisantant budapesti képviselőire is megpróbált nyomást gyakorolni. Horthytól, Telekitől és Gratztól erélyes intézkedéseket követelt Károly eltávolítására, Lejhanectól és Milojevićtől pedig mérsékletet, higgadtságot, a háborús fenyegetésekről való lemondást. Jelentős szerepe volt abban, hogy ultimátumuk átadására nem került sor. Eközben Hohler rávette Curzont, hogy a válság gyors levezetése érdekében vessen latba minden diplomáciai eszközt, s érje el, hogy Svájc visszafogadja Károlyt, Ausztria pedig átengedje területén.<sup>66</sup>

Olaszország az egész válság alatt a kisantant és Anglia lehetséges és tényleges szövetségese volt. Egyetértett Angliával abban, hogy Habsburg Károly visszatérése a magyar trónra veszélyes helyzetet teremt, különösen, ha francia támogatással történik. De míg a Foreign Office valamennyi Habsburg kizárását követelte a magyar trónról, addig az olasz kormány – noha aláírta a februári jegyzéket s hivatalosan is azt képviselte – a kulisszák mögött támogatta Albert jelölését, mert az olasz király leányával kívánták összeházasítani. Jelentős eltérés volt a két kormány politikájában a kisantant magatartásának a megítélésében is. Londonban helytelenítették a fenyegetéseket, s mindent elkövettek, hogy egy meggondolatlan lépéstől visszatartsák őket. Olaszország viszont – mint láttuk – éppen ellenkezőleg: bátorította a kisantantot, sőt diplomáciai akcióihoz hivatalosan is csatlakozott.

Olaszország volt az a nagyhatalom, amely leginkább érdekelve volt a Habsburg-restauráció megakadályozásában. A monarchia feltámasztása ugyanis veszélyeztette volna Duna-medencei és balkáni törekvéseit – főként, ha az Franciaország támogatásával történne. A puccsra vonatkozó első hírek pedig erről szóltak. Cerruti budapesti olasz főmegbízott ugyanis arról számolt be Sforzának, hogy Károlyt a franciák támogatják. Érthető tehát, hogy az olasz külügyminiszter azonnal utasította Bonin párizsi követet, keresse fel az ügyben a Quai d’Orsay-t. Laroche – akivel Bonin tárgyalt – valótlannak mondta a híreket s felhatalmazta a követet, hogy táviratozzon kormányának: „a franciák szemben állnak a Habsburg-restaurációval”.<sup>67</sup> A cáfolat ellenére az olasz sajtó tele volt franciaellenes cikkekkkel<sup>68</sup> és a francia kormány tiltakozott a sajtótámadások ellen. Sforza a szenátus előtti beszámolójában a királypuccsal foglalkozva végül is elismerte, hogy a francia diplomácia lépéseket tesz a válság megoldására.<sup>69</sup>

Az olasz kormány széles körű aktivitást fejtett ki, mindenekelőtt Budapesten, Cerruti, meg sem várva kormánya utasítását, azonnal – tehát március 28-án – akcióba lépett. Hozzájárult, hogy Hohler a szövetséges hatalmak budapesti képviselőinek nevében – tehát az ő nevében is – demarche-ot adjon át Horthynak.

Ugyanezen a napon délután személyesen is felkereste Horthyt, hogy tiltakozzon az exkirály visszatérése ellen. Kijelentette: „A Habsburgok visszatérésének megakadályozása az olasz külpolitika kardinális kérdése.” Horthy válaszában hangsúlyozta, hogy a király

<sup>66</sup> Ausztria ugyanis kezdetben ez elől a leghatározottabban elzárkózott.

<sup>67</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 33. f. 164. Laroche feljegyzése, 1921. március 30.

<sup>68</sup> Uo. 195–199. A római francia követ távirata Briandnak, 1921. április 1.

<sup>69</sup> Uo.



visszatérése belügyi kérdés és csak Magyarországra tartozik, külföldi diplomatákkal tehát nem tudja megvitatni.<sup>70</sup>

Cerruti – kollegáitól eltérően – szorosán együttműködött Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia budapesti megbízottaival. Az első kettő – kormányai utasítása érdekében – mindenről informálta az olasz főmegbízottat, igyekezvén őt megnyerni terveik számára. A négy diplomata megpróbálta összehangolni akcióját. Ugyanezt tette Stercea román követ is, akinek pedig erre nem volt felhatalmazása. Miként állította: saját szakállára cselekedett.<sup>71</sup> Elhatározták, hogy egyszerre hagyják el Budapestet, megszakítják a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal, blokád alá veszik az országot. Az olasz kormány minden támogatást megígért az utódállamoknak – tehát a katonait is. Igéretükkel Romániát kívánták egyértelműbb, határozottabb fellépésre bírni, rávenni a kisantant által tervezett katonai akcióhoz való csatlakozásra.<sup>72</sup> Nem valószínű persze, hogy részt is vettek volna a katonai intervencióban, hiszen a Prága és Belgrád által tervezett ultimátumhoz sem kívántak csatlakozni, noha Beneš és Pasič erre nagy súlyt fektetett. Ezt ugyanis már veszélyesnek tartották.

Habsburg Károly Magyarországra érkezve Franciaország támogatására hivatkozott. Mínt állította, a francia miniszterelnök egyetértett tervével. Felhívta ugyan figyelmét arra, hogy a nagyhatalmak tiltakozni fognak, de a helyzeten ez már nem változtat: „A kész tényeket tudomásul fogják venni” – hangzott utolsó üzenete. A korabeli európai sajtó a puccsot követő napokban francia támogatásról cikkezett, diplomáciai körökben is ez a téma került a középpontba és különösen Briand nevét emlegették gyakran.<sup>73</sup> A francia monarchista körök részvétele a puccs előkészítésében kétségtelen. Kérdés azonban, hogy Briand-nak volt-e benne szerepe. A szakirodalom erős bizonytalanságot mutat e kérdésben. A legtöbb, amit egy kutató a mostani ismeretek mellett tehet, az az, hogy felsorakoztatja azokat a tényeket, amelyek a Briand támogatására vonatkozó feltevést valószínűsítik. Ezt fogjuk megkísérelni.

Nem vitás, hogy a francia miniszterelnök a Habsburg-restauráció híve volt s ebből nem csinált titkot, mivel a Habsburgok visszatérését Franciaország nemzeti érdekének tekintette. Abból indult ki, hogy a Habsburg-dinasztia olyan központ lehet, amely koordinálni tudja a különböző kis nemzeteket, egyetlen lehetőség a dunai konföderáció létrehozására, támaszpont, amely képes lenne megakadályozni Németország keleti terjeszkedését, az Anschlusst, és ellensúlyozni az ún. bolsevik veszélyt. Célja tehát ugyanaz volt, mint Millerand és Paléologue Duna-konföderációs törekvéseinek. Briand elsőszámú támogatója Jean Louis Barthou volt.

Figyelemre méltó a francia kormány magatartása a puccsot követő órákban és napokban.<sup>74</sup> Az eseményekre ugyanis nem reagáltak. Hallgattak. Válasz nélkül hagyták a

<sup>70</sup> PDH. Vol. II. 259 dok. 284–285. Kánya távirata a római magyar követnek, 1921. március 29.

<sup>71</sup> AMZV. PZ. Budapest. Lejhanec jelentése Benešnek, 1921. április 2.

<sup>72</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 56. A bukaresti francia követ távirata Briandnak, 1921. április 4.

<sup>73</sup> A diplomaták jelentéseikben – szinte kivétel nélkül – Briand szerepére vonatkozó információkat továbbítottak.

<sup>74</sup> A francia politikusok és diplomaták hallgattak. Ha válaszolniuk kellett a feltett kérdésekre, akkor általánosságokban a Nagyköveti Konferencia 1920. február 20-i jegyzékére, az ahhoz való hűségükre hivatkoztak.

közép- és délkelet-európai államokban akkreditált követeik táviratait, akik útbaigazítást, állásfoglalást kértek a kormánykörökben és a sajtóban elterjedt hírekkel kapcsolatban, amelyek szerint Briand nem ellenezte Károly visszatérését.<sup>75</sup> Ez a magatartás különösen Magyarország viszonylatában lehetett volna komoly kihatású. Fouchet, Franciaország budapesti fõmegebizottja, instrukciók hiányában rendkívül bizonytalan volt. Március 28-án – Károly Budapestre érkezése napján – hozzájárult, hogy Hohler Franciaország és Olaszország nevében is hívja fel Horthy figyelmét arra, hogy „a szövetségesek nem tolerálják Károly visszatérését”<sup>76</sup> Ezt követõen Horthy azonnal magához kérte Fouchet-t és közölte vele: a király Briand támogatására hivatkozik. Mi igaz ebbõl? Fouchet kitérõ választ adott. Illetve 1921. február 18-i utasítása értelmében válaszolt, amely szerint a francia kormány hûséges a szövetséges hatalmak 1920. február 20-i deklarációjához. Vagyis megerõsítette Hohler-t. Horthy kérésére ezt írásban is rögzítette és elküldte a magyar külügyminisztériumnak. A feljegyzést azonnal továbbították az ex-királynak Szombathelyre. Azt a javaslatot azonban Fouchet is visszautasította, hogy utazzék le Károlyhoz és személyesen közölje vele ezeket.<sup>77</sup> A király ugyanis még e feljegyzés után is a franciáktól kapott támogatásra hivatkozott s állítólag Szombathelyre is üzentek neki, kintartásra biztatta.<sup>78</sup> Fouchet rögtõn ezután táviratot küldött Briandnak, amelyben ismertette Horthyval való beszélgetését, s a király deklarációját, miszerint Briand kedvezõen viszonyult tervéhez.<sup>79</sup>

A francia sajtó kiemelten közölte ugyan a francia támogatásról szóló híreket, a Quai d'Orsay cáfolata azonban, amely hasonló esetben azonnal megjelent volna – most elmaradt. Illetve csak egy-két napos késéssel jelent meg, de sem tartalmában, sem pedig formájában nem volt olyan, hogy minden kétséget eloszlatott volna.<sup>80</sup> Figyelemre méltó még, hogy a sajtókivonatok, amelyeket a Havas küldött Budapestre, tendenciózusok voltak: kedvezõ képet adtak Magyarországról és a restaurációról.<sup>81</sup>

Briand csak március 30-án kezdte cáfolni, hogy a francia kormánynak – s személy szerint neki – szerepe lett volna a puccsban. Történt ez mindenekelõtt Polincaré közbelépésére. A francia köztársasági elnök ugyanis 30-án magához hívatta a miniszterelnököt és komoly szemrehányásokat tett neki a Habsburg-kérdésben elfoglalt álláspontja miatt. Közölte vele, Olaszországnak határozott ígéretet tett, hogy Franciaország nem fogja támogatni a restaurációt.<sup>82</sup> Ezt követõen Briand kénytelen volt olyan diplomáciai lépéseket tenni, amelyek ellentmondtak saját álláspontjának, a Habsburg-restaurációra vonatkozó elképzeléseinek és terveinek. A francia külügyminiszter tehát nem hallgathatott tovább. Ugyanaznap körtáviratot küldött 17 francia követségnek, amelyben – Fouchet

<sup>75</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. 33. f. 135–139. Fouchet távirata Briandnak, 1921. március 29.; uo. f. 155. A bécsi francia követ távirata Briandnak, 1921. március 30.

<sup>76</sup> Uo. H. Vol. 34. f. 65–78. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. április 4.

<sup>77</sup> Uo.

<sup>78</sup> Uo.

<sup>79</sup> Uo. H. Vol. 33. f. 167. Fouchet távirata Briandnak, 1921. március 31.; uo. f. 135–139. Fouchet távirata Briandnak, 1921. március 29.

<sup>80</sup> PDH. Vol. II. 320 dok, 327–331. Praznovsky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

<sup>81</sup> Uo.

<sup>82</sup> *Ozer Carmi*, 41.

jelentései alapján – ismertette Károly francia támogatásra vonatkozó kijelentéseit, s mindet cáfolta. „Azok a hírek, amelyeket a császár és hívei terjesztenek, hogy elhittessék: a restaurációval a szövetségesek, s különösen Franciaország egyetért, minden alapot nélkülöznek” – hangzott a távirat.<sup>83</sup> Még aznap este fogadta az újságírókat is. Előttük is tagadta, hogy a francia kormány támogatta volna a puccsot.<sup>84</sup>

Bizonyos ingadozások még ezt követően is tapasztalhatók voltak. Fouchet március 29-i táviratára pl. a Quai d'Orsay még teljes két napig nem válaszol. Húzták az időt. A bizonytalanságban hagyott főmegbízott – amint említettük – önállóan járt el, amikor instrukciók hiányában Briand régi – február 18-i – levele alapján tiltakozott.

A franciák csak április 1-től léptek fel teljes határozottsággal a puccs ellen, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Károlynak nem sikerült kész helyzetet teremtenie, Horthy nem adta át a hatalmat, Csehszlovákia és Jugoszlávia háborúval fenyegetőzött, Anglia és Olaszország erélyesen tiltakozott. Sőt, tartani kellett attól is, hogy az olasz kormány katonailag is támogatni fogja a kisantantot s Közép-Európa ismét harctérre változik. Ezt pedig mindenképpen meg kellett akadályozni. Április 1-én Briand táviratot küldött Fouchet-nek (válasz a március 28-i táviratra), amelyben hangsúlyozta, soha nem adta hozzájárulását Károly visszatéréséhez, a császár erre vonatkozó célzásai teljesen alaptalanok. Kérte, közölje mindezt a magyar kormánnyal.<sup>85</sup>

Ugyanezen a napon – április 1-én – a francia kormány feljegyzésben tájékoztatta a nagyköveti konferenciát a puccsról. Eszerint a március 30-án Fouchet-től kapott táviratból tudták meg, miszerint az excsászár Horthyval folytatott beszélgetésében arra hivatkozott, hogy a szövetséges hatalmak, mindenekelőtt Franciaország támogatta tervét. A feljegyzés utalt arra, hogy budapesti főmegbízottjuk – kollégáival együtt – milyen lépéseket tett a veszély elhárítása érdekében. Majd végül rámutatott a szomszéd államokban megnövekedett feszültségekre is.<sup>86</sup>

A feljegyzés – mint látjuk – pontatlanul tájékoztatta a konferenciát Fouchet táviratának időpontjáról és tartalmáról. És ez nem véletlen. A francia budapesti főmegbízott ugyanis nem március 30-án, hanem március 28-án küldte első táviratát a puccsról, hangsúlyozva, hogy Károly *Briand* támogatására hivatkozik.<sup>87</sup> A feljegyzés átadásával egyidőben egyébként a francia kormány javasolta, küldjenek jegyzéket a magyar kormánynak. Ez, mint látni fogjuk, meg is történt. A Briand részvételére vonatkozó feltevést erősítette a Szenátus előtt tett saját deklarációja is. A francia miniszterelnök következetesen kerülte, hogy érdemben foglalkozzon a kérdéssel, csupán arra utalt, hogy Franciaország lojális szövetségesei iránt. Utalt Olaszország, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia érdekeire, amelyek – mint mondotta – olyan erősek, hogy ha Károly

<sup>83</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 33. f. 160–162. Briand körtávirata, 1921. március 30. „Le Gouvernement français s'opposerait formellement à une restauration de Habsburg et rappelle à ce sujet sa déclaration du février 1920.” – hangzott a távirat. Ez a kitétel sem tartalmaz határozott szembe fordulást a puccsal. Briand cáfolatát a csehszlovák, a jugoszláv és a román sajtó azonnal leközölte. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 34. f. 162–165. Couget jelentése Briandnak, 1921. április 13.

<sup>84</sup> PDH. Vol. II. 320 dok.

<sup>85</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 33. f. 203. Briand távirata Fouchet-nak, 1921. április 1.

<sup>86</sup> PDH. Vol. II. 293 dok. 308–309. Fouchet feljegyzése Telekinek, 1921. április 2.

<sup>87</sup> AD Europe 1918–29. H. Vol. 33. f. 135–139. Fouchet távirata Briandnak, 1921. március 29.

Magyarországon maradt volna, Kelet-Európát ismét vér borítaná! Meg sem említette, hogy a Habsburg-restauráció megakadályozása Magyarországon Franciaország érdeke is.<sup>88</sup>

A későbbiekben azután megelégnült a Quai d'Orsay diplomáciai aktivitása. Előterbe lépett Berthelot külügyi főtitkár is, aki – bár a kisantant nagy támogatója volt – nem csatlakozott azonnal Beneš és Pasič akciójához. Háttérben maradásának oka feltehetően az volt, hogy a Habsburg-restaurációt nem tartotta veszélyesnek Franciaország nemzeti érdekeire nézve, de ellenezte, mert figyelembe vette keleti szövetségeseinek álláspontját. Kezdetben ez a kettősség nyomta rá bélyegét magatartására. Ingadozott – de hallgatott, s hallgatott – mert Briand is ezt tette. Nem volt célszerű szembehelyezkedni miniszterelnökével és külügyminiszterével. Csak miután március 30-án Briand megszólalt – még hozzá a restauráció ellen –, lépett azonnal akcióba. Március 31-én kelt, s Londonba, Rómába és az utódállamokba küldött körtáviratában hangsúlyozta annak szükségességét, hogy budapesti képviselőik egységesen lépjenek fel és erélyesen követeljék Károly azonnali eltávolítását, hívják fel a magyar kormány figyelmét arra, hogy ellenkező esetben a trianoni béke ellen irányuló zavargásokért a felelősség teljes egészében reá hárul.<sup>89</sup> A nagyhatalmak részéről ez volt az első erélyes, kemény hang. A nagy befolyással rendelkező Berthelot minden eszközt igénybe vett, hogy általánossá tegye a Magyarország elleni határozott, kemény fellépést.<sup>90</sup> A szomszéd államok agresszív lépéseit nemcsak hogy nem fékezte – ahogy London tette –, hanem ellenkezőleg, bátorította.

Praznovszky ezekben a napokban több alkalommal kért segítséget a Quai d'Orsay-tól a szomszéd államok fenyegetései ellen, a kisantant támadásainak mérsékléséért. A külügyi főtitkár azonban kérését elvetette. Sőt, szerkesztőségi cikket íratott a *Le Temps*-ban, hangot adva abbeli reményének, hogy a mérséklő magatartást javasoló tanácsokat a szomszéd államok nem fogadják meg.<sup>91</sup>

Ezekben a napokban Franciaország teljes értékű harcossá vált Habsburg Károly puccskísérlete ellen, szorosan együttműködött a szövetséges hatalmakkal.

A nagyköveti konferencia és a kisantant erélyes fellépése után az exkirály kénytelen volt távozni Szombathelyről is. Hogy a nagyköveti konferencia döntésében milyen szerepet játszott a kisantant fenyegető magatartása, azt nehéz megállapítani. Tény az, hogy Károly a kisantant közbelépése miatt nem tudott fait accompli-t, kész helyzetet teremteni, ami elismerésének feltétele volt. Az első trónfoglalási kísérlet s annak kudarca hozzájárult Magyarország nemzetközi helyzetének további rosszabbodásához, a kisantant megszilárdításához és végleges megalakításához. Röviddel az exkirály távozása után, 1921. április 23-án, Tace Ionescu aláírta Csehszlovákiával, majd valamivel később Jugoszláviával is a csehszlovák–jugoszláv egyezmény analógiájára készült szerződést. Az eltérés csak az volt, hogy az utóbbi a trianonin kívül a neuillyi béke védelmére is kötelezte a szerződő feleket.<sup>92</sup>

A fél évvel később lezajló események már a teljessé vált kisantant további konszolidálását segítették elő.

\*

<sup>88</sup> PDH. Vol. II. 320 dok. 327–331. Praznovsky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

<sup>89</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 33. f. 171–172. Berthelot körtávirata, 1921. március 31.

<sup>90</sup> PDH. Vol. II. 320 dok. 127–131. Praznovsky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

<sup>91</sup> Uo. 331 dok. 320–327. Praznovsky jelentése Gratznak, 1921. április 6.

<sup>92</sup> Diplomatické dokumenty MD. 54. dok. 119.; 65. dok. 141. 72. dok. 157.; *Halmosy Dénes*, 153–158.

1921. október 21-én – egy fél évvel az első sikertelen puccs után – Habsburg Károly abban a hitben, hogy a tavaszi kudarc a kellő előkészítés hiánya s az időpont rossz megválasztása miatt következett be, megismételte visszatérését. Ez alkalommal valóban sokkal jobban megszervezett akcióról volt szó.

Júniustól kezdve megelégnkült erővel folytak az előkészületek. Bizalmi embereik ott voltak az állami hivatalokban s hadseregben is, melynek idősebb – főként a volt k. u. k.-ból származó és vezető helyeken lévő – tisztjeinél az annak idején Károlynak tett esküre hivatkozva érveltek eredményesen, mondván: most is az az érvényes.<sup>93</sup> Horthy közvetlen környezetéből Láng Boldizsár, a katonai iroda főnöke volt hivatva arra, hogy kellő időben engedékenységre bírja Horthyt, aki továbbra is hűségnyilatkozatokat tett: Károlyt biztosította arról, hogy jelenlegi pozíciójához nem ragaszkodik mindenáron, s alig várja a percet, amikor átadhatja a hatalmat. Azonban, akárcsak korábbi leveleiben, most is rámutatott arra, hogy a nemzetközi helyzet nem alkalmas a restaurációra.<sup>94</sup> Május második felében oly megbízható információkat kapott, amelyek szerint Károly még a nyár folyamán – valószínűleg augusztusban – visszatér Magyarországra. Az erre vonatkozó terveit az ex-király levélben bizalmasan közölte unokatestvérével, József főherceggel, aki a levél tartalmáról azonnal informálta Horthyt, majd később Fouchet francia főmegbízottat.<sup>95</sup>

A magyar kormány sokoldalú intézkedéseket tett, hogy a tervezett akciót megakadályozza. Hiszen tisztában volt azzal, hogy ez Magyarországnak a kisantant általi megszállásához vezethet. Bánffy magyar külügyminiszter Hohler főmegbízottan keresztül segítségért fordult a brit kormányhoz. Azt kérte, hogy Károly svájci tartózkodását ne hosszabbítsák meg – amiről szó volt –, hanem egy távolabbi, biztosabb helyre szállítsák el, ellenőrzését pedig szigorítsák meg.<sup>96</sup> A Foreign Office javaslatára a francia és az olasz berni, illetve madridi követ a brit kollégájával közösen széles körű diplomáciai tevékenységet fejtett ki annak érdekében, hogy Károly letelepítését és szigorúbb ellenőrzését megoldják. Miután a spanyol kormány visszautasította Károly befogadását – illetve azt komoly anyagi feltételekhez kötötte<sup>97</sup> –, a nagyhatalmak és a magyar kormány mindent elkövettek, hogy svájci tartózkodását meghosszabbítsák és ellenőrzését megszigorítsák.<sup>98</sup> Végül a kisantant tiltakozásai ellenére (Károly Svájcban való kiutasítását követelték) a svájci szövetségi tanács az ex-király tartózkodását októberig hosszabbította meg.

<sup>93</sup> Horthy és a kormány komoly intézkedést tett e szervezkedés ellen.

<sup>94</sup> *Gordon Brook-Sheperd*: Um Krone und Reich. Die Tragödie des letzten Habsburgkaisers. Wien, 1968. 337.

<sup>95</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 8. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. június 13.; uo. f. 4. Fouchet távirata Briandnak, 1921. június 10.; uo. f. 120–123. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. július 6.

<sup>96</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 20–21. Curzon levele Briandnak, 1921. május 22. Károly a szigorúbb ellenőrzést – amit a svájci kormány életbe akart léptetni –, azonban visszautasította.

<sup>97</sup> A spanyol kormány csak az esetben volt hajlandó befogadni Károlyt és kíséretét, ha a költséget fedezi. A francia kormány ezt a magyar államra kívánta hárítani, amit Bethlen visszautasított. Anglia támogatta a magyar álláspontot. Végül olyan döntés született, amely szerint valamennyi utódállamának hozzá kell járulnia ehhez. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 230. A párizsi angol nagykövet feljegyzése Briandnak.

<sup>98</sup> „Közép-Európa békéje és nyugalma a svájci szövetségstanács elhatározásától függ” – hangzott Bánffy távirata a svájci kormánynak. IV. Károly visszatérési kísérlete, Magyar külügyminisztérium,

A magyar külügyminiszter azzal egyidőben, hogy a nagyhatalmaktól Károly visszatérésének megakadályozásához segítséget kért, a szomszédokat igyekezett megnyugtatni. Üzenetet küldött Benešnek, amelyben hangsúlyozta: a magyar kormány elhatározta „amennyiben Károly megismétli a trónfoglalási kísérletet, letartóztatják”. Ezt hangsúlyozta Horthy is a szövetségesek budapesti képviselőinek.<sup>99</sup>

A magyar kormány belpolitikai óvintézkedéseket is tett: a karlistaik munkáját ellensúlyozó, erőteljes propagandát indított. A hadseregből és a közigazgatásból igyekezett eltávolítani a Habsburg legitimistákat, s helyüket saját híveivel töltötte be. Elrendelte, hogy a Nyugat-Magyarországon állomásozó Ostenburg-különítmény – ahol Károlynak sok híve volt – október 23-án térjen vissza Budapestre, s olvassák be a hadseregbe. Miután József főherceg leleplezte a vele bizalmasan közölt tervet – s ennek következtében a nagyhatalmak, a magyar és a svájci kormány, valamint a kisantant óvintézkedéseket tettek –, a karlisták kénytelenek voltak az eredetileg augusztus 20-ra tervezett akciót elhalasztani, és cáfolni a világsajtóban is megjelent közléseket az exkirály visszatérését illetően.<sup>100</sup> A puccsot tehát elhalasztották, de nem hosszú időre – októberre. Rendkívül fontos volt számukra, hogy tervüket a Habsburg-hű Ostenburg-különítmény Burgenlandból való elszállítása előtt hajtsák végre. (Az elszállítás időpontja – mint láttuk – október 23-a volt.) Sietniük kellett továbbá azért is, mert Károly csupán három hónapra kapott engedélyt a svájci tartózkodásra és félő volt, hogy ezután távolabbi helyre szállítják, a tervezett akciót pedig már nehéz lesz végrehajtani.

A magyar kormány üzenete Benešnek, a karlisták elleni intézkedések, az exkirály deklarációi, amelyben cáfolta a visszatérésre vonatkozó híreket, nem nyugtatták meg a

I. füzet, 40 mellék. Károly letelepítésével és szigorúbb ellenőrzésével kapcsolatos diplomáciai harcról lásd: AD. Europa 1918–29. H. Vol. 35. f. 31. A párizsi angol nagykövet feljegyzése Briandnak, 1921. május 30.; uo. f. 24–28. A berni francia követ távirata Briandnak, 1921. május 24.; uo. Briand levele a párizsi angol nagykövetnek, 1921. június 6.; uo. f. 77–79. A berni francia követ jelentése Briandnak, 1921. június 11.; uo. A római francia nagykövet távirata Briandnak, 1921. augusztus 3.; A berni francia követ távirata Briandnak, 1921. július 1.; A spanyol kormánnyal folytatott tárgyalásokról lásd: AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. (olvashatatlan). A madridi francia követ jelentése Briandnak, 1921. június 27.; uo. A párizsi angol nagykövet feljegyzése Briandnak, 1921. június 29.; uo. f. 160. Ismeretlen szerző feljegyzése Berthelotnak, 1921. június 20.; uo. f. 162. Briand levele a madridi francia követnek, 1921. június 20.; uo. f. 231. Curzon levele Briandnak, 1921. július 4.; uo. f. (olvashatatlan). A berni francia követ távirata Briandnak, 1921. július 14.; uo. f. 124. A madridi francia követ távirata Briandnak, 1921. július 8.; uo. f. (olvashatatlan). Briand körtávirata, 1921. július 8.; uo. f. 194. Feljegyzés IV. Károly letelepítésére vonatkozó tárgyalásokról, 1921. július 6. (Károly letelepítésére négy országot javasoltak: Angliát, Svájcot, Svédországot és Spanyolországot) uo. f. 230. Curzon levele Briandnak, 1921. augusztus 10.; uo. f. 250.; A spanyol kormány levele Curzonnak, 1921. augusztus 21.; uo. f. 255. Briand távirata Fouchetnek, 1921. augusztus 21.; uo. f. 216. Fouchet távirata Briandnak, 1921. augusztus 26.

<sup>99</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 208–210. A prágai francia ügyvivő távirata Briandnak, 1921. augusztus 6.; uo. A prágai francia ügyvivő jelentése Briandnak, 1921. augusztus 9.; uo. f. (olvashatatlan). Fouchet jelentése Briandnak, 1921. augusztus 6.

<sup>100</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 35. f. 162. A berni francia ügyvivő jelentése Briandnak, 1921. június 23. Az exkirály október 18-án – tehát négy nappal a puccs előtt – magához kérte a svájci politikai rendőrség vezetőjét, Waltert, és személyi biztonsága érdekében néhány kiegészítő intézkedést kért. Egyben nyomtatékosan kijelentette, hogy nincs szándékában Svájcot elhagyni, az erről szóló mendemondák minden alapot nélkülöznek.

kisantantot. A három állam folytatta az összehangolt diplomáciai tevékenységet. A nagyhatalmaktól követelték Károly azonnali eltávolítását Svájból. Konzultáltak, tanácskoztak. Beneš Jugoszláviába utazott, ahol megtárgyalta az esetleges csehszlovák–jugoszláv katonai együttműködést. Július 23-án utasította budapesti képviselőjét: „Károly visszatérése esetén a román és jugoszláv kollégájával egyetértésben járjon el.<sup>101</sup> Hasonló instrukciók érkeztek Belgrádból és Bukarestből is. „A jugoszláv, a csehszlovák és az olasz követtel együtt szánja el magát a leghatározottabb lépésekre” – hangzott Tace Ionuscu távirata. „Ha pedig tiltakozásuk eredménytelen marad, 24 órán belül az egész személyzetrel hagyja el Budapestet.”<sup>102</sup>

Eközben Hartensteinben tovább folytak az előkészületek a visszatérésre. Egyik irányítójuk Boroviceni, a magyar külügyminisztérium kabinetirodájának főnöke volt, aki az első királypuccs után szabadságolását kérte és a magyar kormány tudtával és beleegyezésével Károly környezetében tartózkodott. Október elejére már minden készen állt, csupán a nap kijelölése volt hátra. Annyi bizonyos volt, hogy a visszatérésnek október 22. előtt kell megtörténnie, mert Ostenburg zászlóaljának, amelyre az akciónak legalábbis kezdeti szakasza épült – mint már utaltunk rá –, Horthy utasítására 23-án Budapestre kellett vonulnia. A terv minden részletét kidolgozták. Minden a meglepetésre épült, s mindent egyetlen nap alatt kellett végrehajtani. Semmiféle tárgyalás a kormányzóval és a kormánnyal – váratlan bevonulás a Várba. A csapat parancsnokainak átállását jó előre megszervezték.

1921. október 21-én – tehát fél évvel az első puccs után s két héttel a velencei egyezmény aláírását követően – az exkirály repülőgépen Dénesfára érkezett, majd Sopronba ment, ahol megalakította az új kormányt, s az ott állomásozó katonai alakulatokkal – amelyek azonnal az ő oldalára álltak – elindult a főváros felé.

A hír – noha a nyár folyamán sokat írtak és beszéltek az előkészületekről – a megdöbbenés erejével hatott.

A puccsról a magyar kormány október 22-én hajnalban szerzett tudomást. Reggel 9 órára összehívták a minisztertanácsot, amelyen katonai vezetők is részt vettek. Bethlen tájékoztatta a résztvevőket az eseményekről, majd ismertette azokat az intézkedéseket, amelyeket azonnal meg kell tenni. Vagyis: a) a történekről tájékoztatni kell a nagyhatalmak képviselőit, tudatni velük a magyar kormány álláspontját, amely szerint „Károly király az uralkodói jogok gyakorlását az 1920. évi I. törvénycikk értelmében át nem veheti és ismét el kell hagynia az ország területét”; b) hasonló tartalmú kormányközleményt kell kiadni mind a hazai, mind a külföldi lapoknak; c) a honvédelmi miniszterrel egyetértésben erélyes kormányrendeletet kell intézni valamennyi m. kir. körletparancsnoksághoz, hangsúlyozván, hogy IV. Károly uralkodói és hadúri jogokat nem gyakorolhat, a csapatok hűségsküt nem tehetnek neki, parancsát nem követhetik.<sup>103</sup>

A magyar külügyminiszter, aki maga is részt vett a minisztertanács délelőtti ülésén, délután kívánta végrehajtani az ott született külpolitikai vonatkozású döntést. A szövet-

<sup>101</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 273. Beneš utasítása Lejhanecnek, 1921. július 23.

<sup>102</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 273. Lejhanec jelentése Benešnek, 1923. július 23. Károly azt remélte, hogy Románia – akárcsak az első puccs idején – mérsékelt álláspontot foglal el. Nem csatlakozik a kisantant szövetségeseinek katonai intézkedéseikhez. AD. Europe 1918–29. Vol. 35. f. 199. Feljegyzés a Károllyal folytatott megbeszéléséről, 1921. július 7.

<sup>103</sup> *Karsai Elek*: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Budapest, 1969. 233.

séges hatalmak budapesti képviselői azonban megelőzték, s már délben felkeresték és átadták neki tiltakozó levelüket, amelyet röviddel azelőtt Hohlernél fogalmaztak. Fouchet a következőképpen emlékezik vissza az eseményekre: „Október 22-én érkezett a hír Károly újabb puccsáról . . . Vinci hozta át a tábornoki bizottságtól érkezett táviratot (Sopronban székelt – Á. M.). Vele együtt elmentem az angol követhoz, aki még nem tudott az eseményről. A Habsburg-kérdésben régóta kapott utasítások szellemében közös levelet készítettünk, utalva április 2-i jegyzékünkre, amelyet az első puccs idején adtak át a magyar kormánynak . . . Levelünket a legkategorikusabb hangnemben fogalmaztuk meg. Délben a levelet hárman átadtuk Bánffyknak, aki alig néhány órával azelőtt értesült a történetekről. Ezután mindhárman elmentünk Horthyhoz.”<sup>104</sup>

A főmegbízottak tehát már azelőtt tiltakoztak Bánffynál, mielőtt ő végrehajtotta volna a minisztertanács határozatát, amely kötelességévé tette a szövetséges hatalmak tájékoztatását. Következésképpen a magyar külügyminiszter nem rendelhette meg az október 22-i diplomáciai tiltakozást – miként ezt a hazai történeti munkákban olvashatjuk.<sup>105</sup> A tiltakozó levél átadása után Bánffy valóban beszámolt nekik az eseményekről és arra kérte őket, küldjenek a szövetségesek Győrbe követeket és tiszteket, hogy tárgyaljanak az exkirállyal, lebeszéljék tervéről, s kényszerítsék Magyarország területének elhagyására. A főmegbízottak azonban visszautasították kérését, mondván, hogy „Károly félreállítása a magyar kormány ügye”.<sup>106</sup>

A három főmegbízott ezután Horthyt kereste fel. A kormányzó hangsúlyozta: nem változtatta meg véleményét a restaurációról, s mindent megtesz, hogy megakadályozza azt. Minden csapatot Károly ellen küld. Fenntartásai vannak azonban, hiszen „a magyar katona nem szeret egy másik magyar katona ellen harcolni”.<sup>107</sup>

Hohler, Fouchet és Vinci végül Bethlenhez mentek. A francia főmegbízott jelentésében leírja a miniszterelnök látható lelki vívódását, hogy saját királya ellen kell fordulnia.<sup>108</sup>

Ezzel majdnem egyidőben a kisantant képviselői (akik feltehetően Vincitől szereztek tudomást a történetekről) is felkeresték Bánffyt, Horthyt és Bethlent, s közösen tiltakoztak Károly magyarországi tartózkodása ellen. Az esetet Milevič jugoszláv képviselő hármójuk nevében „casus belli”-nek minősítette. A magyar külügyminiszter közölte: kormánya ma délelőtt elhatározta, hogy felveszi a harcot a Budapest felé közeledő IV. Károllyal.<sup>109</sup>

Csehszlovákia budapesti képviselője Benešnek azt jelentette, hogy a magyar kormány álláspontja ingadozó, véleménye szerint a Nagy-Antant energikus lépéseire sem

<sup>104</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. október 28.; uo. f. 77–78. A Szövetséges Hatalmak jegyzéke a magyar kormánynak, 1921. október 22.; Documents diplomatiques relatifs au détronement des Habsburg. Budapest, K. é. n. 4–5, 12–13.

<sup>105</sup> *Karsai*, 234–238.

<sup>106</sup> AD. Europe 1918–238. H. Vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. október 28. AMZY. 440. Čermák, a csehszlovák kirendeltség titkára távirata Benešnek, 1921. október 22.; uo. 476. Čermák, a csehszlovák kirendeltség követségi titkára távirata Benešnek, 1921. október 23.

<sup>107</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 66–76. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. október 28.

<sup>108</sup> Uo.

<sup>109</sup> Diplomatické dokumenty Habsburků. 32. dok. 81.



lehet számítani, és az idővesztésnek kiszámíthatatlan következményei lennének.<sup>110</sup> A képviselőt Beneš még aznap utasította: „minden körülmények között egységesen lépjen fel a kisantant többi tagjával és Olaszországgal. Legyen összekötetésben a francia és angol képviselővel is. Amennyiben a többi kirendeltség Budapest elhagyása mellett dönt, csak abban az esetben utazzon el, ha a jugoszláv és román követ is azt teszi.” Informálta továbbá arról is, hogy az előkészületek folynak és minden eshetőségre felkészülnek. Álláspontjuk ugyanaz, mint az első puccs idején volt.<sup>111</sup> Csehszlovákia magatartását az alábbiakban részletezte:

1. feltétlenül a kisantanttal együtt lépnek fel;
2. a legradikálisabb eszközök igénybevételére is elkészültek, s azonnal katonai intézkedéseket foganatosítanak;
3. Károly Magyarországon maradása „casus belli”;
4. ha nem marad Magyarországon, akkor is határozott diplomáciai, esetleg katonai nyomást gyakorolnak az országra, hogy a Habsburg- és a burgenlandi kérdést véglegesen megoldják;
5. ha a Nagy-Antant nem megy velük, mennek egyedül a kisantanttal, esetleg a Nagy-Antant akarata ellenére is.<sup>112</sup>

Másnap, október 23-án a csehszlovák kormány kisantantbeli szövetségeseivel is ismertette konkrét és részletes akcióprogramját és követeléseit. Közölte velük, hogy a kisantant-egyezmények értelmében „casus foederis” állt elő, tehát mozgósít: egyelőre négy hadosztályt hív be.<sup>113</sup> Katonai beavatkozásra készülnek s ha Károly győz, a csehszlovák hadsereg azonnal bevonul Magyarországra. Ha viszont Horthy az exkirály ellen lép fel s megvédi pozícióját, a csehszlovák kormány 24–48 órás ultimátumot ad át a magyar kormánynak az alábbi feltételekkel: 1. valamennyi Habsburg megfosztása a trónra való jogtól; 2. Magyarország lefegyverzése a kisantant részvételével; 3. a békeszerződés végrehajtása a velencei tárgyalásoktól függetlenül; 4. a mozgósítási költségek megtérítése.<sup>114</sup>

A jugoszláv kormány elfogadta Beneš javaslatát, noha a Burgenlandra vonatkozó ponttal nem egészen értett egyet. Ebben inkább Románia álláspontját osztotta, amely szerint a velencei egyezmény annullálását nem követelhetik.<sup>115</sup> A két kormány megállapodott a mozgósításban s a katonai együttműködésben. Másnap, október 24-én

<sup>110</sup> AMZV. – Budapest – PZ. 451. Čermák távirata Benešnek, 1921. október 22.

<sup>111</sup> AMZV. – Budapest – PZ. 439. Beneš távirata Čermáknak, 1921. október 22.

<sup>112</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 448. Beneš távirata Lejhanecnek, 1921. október 22.; Vö. a Diplomatické dokumenty Habsburkú, 32 dok. 81. A csehszlovák külügyminisztérium által közzétett táviratot stilisztikailag átfogalmazták. A követeléseket két pontba vonták össze. Kihagyták a Burgenlandra vonatkozó kérést, valamint azt, hogy Csehszlovákia azonnal katonai intézkedéseket tesz és kész a Nagy Antant akarata ellen fellépni.

<sup>113</sup> Nem négy, hanem öt hadosztályt hívtak be, és az összes korosztályok szakembereit. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 205. – A prágai francia katonai misszió vezetőjének jelentése Fouchet-nak (dátum nélkül).

<sup>114</sup> AMZV. – Belehrad – PZ. 487. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák szövetségnek. A Belgrádba küldött fenti javaslatok nincsenek a csehszlovák külügyminisztérium által közzétett forráskiadványban. Csak a Párizsba és Londonba küldött táviratok találhatók jelentős tartalmi és stilisztikai változtatásokkal. Diplomatické dokumenty Habsburkú. 37. dok. 91–92.

<sup>115</sup> Ez a pont mint látni fogjuk nem került be a jegyzékbe.

Csehszlovákia 5, Jugoszlávia 3 hadosztályt hívott be<sup>116</sup>, s egységeiket a magyar határnál kezdték összevonni. Úgy döntöttek, amennyiben Horthy alulmarad a Károllyal folytatott harcban, mindkét hadsereg átlépi a határt.<sup>117</sup>

Romániának komoly fenntartásai voltak Beneš javasolataival szemben, s miként az első puccs idején, most sem csatlakozott a Csehszlovákia és Jugoszlávia által javasolt és fogadosított intézkedésekhez. A román kormány álláspontja az volt, hogy csak a nagyhatalmakkal egyetértésben szabad cselekedni, s a velencei egyezményt nem szabad bevonnai a kérdéskörbe. Ez utóbbiban, mint említettük, a belgrádi kormány is támogatta.

Az ellentétes nézetek feszültséget idéztek elő a szövetségben, akadályozták Beneš terveinek megvalósítását. A belgrádi francia követ felhívta Briand figyelmét, hogy a kisantantot, ha szükségesnek látja az intervenciót, nehéz lesz megállítani, független katonai akciójukat azonban a legbiztosabban a saját szövetségükön belüli ellentétek fogják megakadályozni.<sup>118</sup> A francia követnek igaza volt. Tace Ionescu, noha – mint jelezte – egyetértett azzal, hogy egyszer s mindenkorra rendezzék a Habsburg-kérdést, a csehszlovák külügyminiszter által javasolt jegyzék elküldését korainak tartotta. Óvatosságot ajánlott szövetségeseinek és azt javasolta: 1. mielőtt hozzálátnak tervük végrehajtásához, ajánlják fel Horthynak katonai segítségüket Károly ellen; 2. a nagyhatalmak álláspontjának ismerete nélkül ne cselekedjenek. A helyzetet természetesen ő is rendkívül súlyosnak tartotta. A bukaresti francia követnek kifejtette, hogy tervbe kell venni Magyarország újbóli megszállását, s az október 24-i minisztertanácsi ülésen minden előkészületet megtettek hat hadosztály behívására, s ha a magyar kormány nem hajtja végre Károllyal kapcsolatos ígéretét, ezek egyenesen Budapest felé vonulnak. A mozgósított román egységek bevonulnának Burgenlandba is, ha ezt a csehszlovákok és a jugoszlávok megteszik. A román külügyminiszter mindazonáltal továbbra is azon volt, hogy kollégáit visszatartsa egy elhamarkodott akciótól.<sup>119</sup>

A kisantant készülődésével egyidőben az osztrák egységeket is a magyar határ felé vonták. Az osztrák kormány semlegesnek vallotta ugyan magát a Károly-puccsal kapcsolatban, de óvintézkedéseket fogadosított. Kiegészítette a Wehrmachtot s a Nemzetek Szövetségéhez fordult segítségért: katonai egységek Ausztriába küldését, a szövetséges hatalmaktól Nyugat-Magyarország teljes átadását, Magyarország lefegyverzését, s az összeküvésben részt vevő magyarok kiutasítását kérte.<sup>120</sup> Egy lehetséges kisantant-ulti-

<sup>116</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 230–233. A belgrádi francia követ távirata Briandnak, 1921. október 25.; uo. H. Vol. 38. A belgrádi francia követ távirata Briandnak, 1921. október 29.; uo. H. Vol. 36. f. 192–193. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 24.

<sup>117</sup> Uo.

<sup>118</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 20–23. A belgrádi francia követ jelentése Briandnak, 1921. október 25.

<sup>119</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 234–236. Daeshner bukaresti francia követ távirata Briandnak, 1921. október 25.; uo. 237–238. A hozott döntést a román király nem hajtotta végre. Időközben Károlyt ugyanis letartóztatták. A román honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök közölte Petin tábornokkal: semmilyen mozgósítási parancsot nem adtak ki. A mozgósítási dekrétumot készletben tartják, csak a király aláírására vár. Ha el is rendelik a mozgósítást, az csak részleges lehet. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 85–86. Petin tábornok távirata Foch marsallnak, 1921. október 27.; AMZV. – Bukarest – PZ. 334. A bukaresti csehszlovák követ távirata Benešnek, 1921. október 24.; uo. 336. A bukaresti francia követ távirata Benešnek, 1921. október 25.

<sup>120</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 12–13. Pontalis távirata Briandnak, 1921. október 28. AMZV. PZ. – Viden – 155. A bécsi csehszlovák követ távirata Benešnek, 1921. október 28.

mátummal kapcsolatban Ausztria semlegességét hangoztatta, a velencei egyezményhez pedig hű maradt, kész volt valamennyi feltételét teljesíteni<sup>121</sup> – politikailag mégis a kisantantot támogatta.

A helyzet a csapatösszevonások következtében kritikussá kezdett válni. Érthető tehát, hogy október 24-én a Nagyköveti Konferencia erélyes hangú jegyzéket küldött a magyar kormánynak, amelyben ismertette álláspontját a királypuccsal kapcsolatban. A jegyzék az alábbi követeléseket tartalmazta: 1. Károly detronizációját és kiutasítását Magyarországról; 2. az exkirálynak az országot a szövetségesek által meghatározott módon kell elhagynia; 3. ha a magyar kormány nem tartja magát ezekhez, a felelősséget a szomszéd államok intervenciójáért Magyarországra hárítja.<sup>122</sup>

Ugyanazon a napon a kisantant három tagja jegyzéket küldött Briand-nak az előállott helyzetről, amely veszélyezteti Közép-Európa békéjét. A jegyzék szerint a puccs a burgenlandi események következménye. Arra kérték a szövetséges hatalmakat, hogy a legenergiusabb eszközökkel biztosítsák a béke megőrzését.<sup>123</sup> A jegyzékbe nem kerültek be a Beneš által javasolt pontok, feltehetően azért, mert nem tudták közös nevezőre hozni felfogásukat.

Mielőtt részletesebben ismertetnénk a nagyhatalmak álláspontját a helyzetről, röviden szólnunk kell a magyar kormány erőfeszítéseiről, Károly elleni katonai harcáról, s diplomáciai tevékenységéről, hogy a kisantant intervencióját megakadályozza.

A minisztertanács október 22-i határozatai és a kormányzó aznapi hadparancsa nyilvánvalóvá tette, hogy Magyarország a harc felvétele mellett döntött. A restauráció szempontjából kedvezőtlen külpolitikai és belső helyzet ismeretében, de csakis emiatt, akarták elodázní Károly visszatérését. Horthy hadparancsa hangsúlyozta, hogy „IV. Károly Őfelségének a hatalmat csak az ország megválasztott kormányzója adhatja át. Ez azonban a mai körülmények között hazánk végpusztulását jelentené.”<sup>123/a</sup>

Egy bizonyos: a magyar kormány a Nagyköveti Konferencia Habsburg-kérdésre vonatkozó deklarációinak és a szomszéd államoknak tett ígéretek szellemében cselekedett. Mindent megtett, hogy az ellenállást megszervezze, s az exkirályt az ország területének elhagyására kényszerítse. Tehát, miként azt a szövetséges hatalmak és a Nagyköveti Konferencia többször is megállapította, „korrektül viselkedett”.

A katonai, belpolitikai eseményekre nem térünk ki. Ismeretes, hogy a „nemzeti” hadsereg kisebb küzdelem után győzelmet aratott a királycsapatok ellen.<sup>124</sup> Október 24-én Károlyt Budapesttől 60 km-re letartóztatták. Bánffy, aki állandó összeköttetésben volt a szövetséges hatalmak és a kisantant budapesti képviselőivel, azonnal értesítette őket erről.<sup>125</sup>

<sup>121</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 57–58. Pontalis távirata Briandnak, 1921. október 28.

<sup>122</sup> AD. Europe H. 36. f. 213. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a magyar kormánynak 1921. október 24. A jegyzék lényegében figyelmen kívül hagyta Csehszlovákia és Jugoszlávia követeléseit, miután azok csak Károly trónfosztására vonatkoztak.

<sup>123</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 216. A kisantant jegyzéke Briandnak, 1921. október 24.

<sup>123/a</sup> Karsai, 233.

<sup>124</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 197. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 24.; AMZV. PZ. Budapest. 494. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. október 26.

<sup>125</sup> Uo.

Az ügy azonban ezzel távolról sem zárult le. Az igazi diplomáciai bonyodalmak csak ezután következtek. Már utaltunk arra, hogy Beneš október 23-án fogalmazta meg és küldte el kisantantbeli szövetségeseinek Csehszlovákia álláspontját a válsággal kapcsolatban. Ebben — az október 22-i feljegyzéstől eltérően, ahol kizárólag Károly magyarországi tartózkodásának következményeiről beszél — már felsorolta azokat a követeléseket, amelyeket Magyarország az exkirály kiutasítása esetén is köteles teljesíteni. Méghozzá — mint láttuk — 24–48 órán belül.

Október 23-án ugyanis nyilvánvaló volt már, hogy Horthy nem kívánja átadni a hatalmat Károlynak, katonailag sikeresen szembeszállt vele, a puccsot rövid időn belül felszámolták. Prágában attól tartottak, hogy a szövetséges hatalmak ezzel az ügyet lezártnak tekintik, s Magyarország megerősödve kerül ki a válságból, megnyerve a nyugati hatalmak szimpátiáját „korrekt” magatartása miatt.

Mindez be is következett. A királypuccsot október 24-én verték le, s október 25-én Briand prágai, belgrádi és bukaresti képviselőihez küldött táviratában már hangsúlyozta: „El kell ismerni a magyar kormány lojalitását, határozottságát, a nagyhatalmak és a béke iránti tiszteletét.” Követeit arra utasította, hogy angol és olasz kollégáikkal együtt hozzák mindezt az adott kormányok tudomására, s fejezzék ki a szövetséges hatalmak ama kívánságát, hogy semmilyen intézkedést ne foganatosítsanak Magyarország ellen az ő tudtuk nélkül.<sup>126</sup>

Csehszlovákia és Jugoszlávia ugyanis a királypuccs leverése ellenére is folytatta a mozgósítást. Csehszlovákia hadseregének létszáma körülbelül 500 ezer főre emelkedett, melynek zöme az Ipoly mentén helyezkedett el.<sup>127</sup> IV. Károly letartóztatása tehát nem vetett véget a válságnak. Beneš Couget prágai francia követnek kifejtette, hogy az ügy távolról sincs lezárva, mert semmilyen biztosítékuk sincs a jövőt illetően. Le kell mondatatni IV. Károlyt és fiát; deklarációval meg kell fosztani valamennyi Habsburgot a tróntól; Károlyt ki kell szolgáltatni a csehszlovák hatóságoknak, akik majd internálják, míg a nagyhatalmak nem döntenek sorsáról. Követelte továbbá a békeszerződés végrehajtását a lefegyverzésben és a burgenlandi kérdésben, a kisantant bevonását a katonai ellenőrzésbe és a mozgósítási költségek megtérítését.<sup>128</sup>

Beneš persze világosan látta azt is, hogy egy csehszlovák–jugoszláv háború Magyarország ellen teljesen szembeállítaná őket a nyugati hatalmakkal, így csak végső esetben kívánt eme fegyverhez nyúlni. A háborús előkészületekkel egyidőben tehát diplomáciai tárgyalásokat kezdett, amelyek elsőrendű célja az volt, hogy megnyerje Franciaországot elképzelései számára. Október 27-én levélben fordult Briand-hoz és Berthelot-hoz. Levélben kifejtette, hogy Közép-Európában a helyzet válságos, négy nap múlva dönt arról, Csehszlovákia háborút indít-e vagy sem, s hogy kisantantbeli szövetségesei támogatják törekvéseit. „Nem akarok háborút, de amennyiben a szövetségesek nem adnak biztosítékot és nem támogatnak minket Magyarországgal szemben támasztott követeléseinkben, nem leszek abban a helyzetben, hogy megfékezzem a közvéleményt . . . A közvélemény

<sup>126</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 245. Briand körtávirata, 1921. október 25.

<sup>127</sup> IV. Károly visszatérési kísérletei, 63. dok. 218.

<sup>128</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 5. Couget prágai francia követ távirata Briandnak, 1921. október 26.

háborút akar.”<sup>129</sup> – írta. A csehszlovák diplomácia vezetője – aki a tárgyalt időben miniszterelnök is volt – rámutatott arra, hogy Csehszlovákia számára létfontosságú, hogy elérje a Habsburgok detronizációját, a trianoni béke következetes végrehajtását, Magyarország lefegyverzését, a kisantant bevonását a katonai ellenőrzésbe és a mozgósítási költségek megtérítését. Ezekhez kérte a francia kormány támogatását. Hangsúlyozta továbbá, hogy amennyiben november 1-ig pozitív választ kap követeléseire, kész elhalasztani a katonai akciót és tárgyalásokat kezdeni Magyarországgal.

Beneš a közvélemény nyomására és kisantantbeli szövetségeseinek egyetértésére hivatkozott. A való helyzet ezzel szemben az volt, hogy nem a közvélemény gyakorolt nyomást a kormányra, hanem fordítva: a csehszlovák propaganda jelentős erőt fordított a háborús hangulat szítására. Beneš ugyanis – akárcsak az első puccs idején – az egész válságot a nemzeti egység megszilárdítására s a belpolitikai helyzet konszolidálására kívánta felhasználni, a háborús légkör megteremtésével pedig sok mindent elért, mindenekelőtt külpolitikai téren. Kétségtelen, hogy Horthyék a csehszlovák és jugoszláv szuronyok fenyegetése miatt határozottabban és gyorsabban cselekedtek, s az is bizonyos, hogy ezek segítségével kényszerítették a szövetséges hatalmakat és rajtuk keresztül Magyarországot a Habsburgok trónfosztására. Ami pedig a kisantant egyetértésére való hivatkozást illeti, az csak csehszlovák–jugoszláv viszonylatban volt meg, s itt sem teljes egészében (mint említettük, nézeteltérések voltak a velencei egyezmény kérdésében), Romániával pedig végképp hiányzott. Ahhoz tehát, hogy a Briand-nak és Berthelot-nak írt levelében kisantantbeli szövetségeseinek egyetértésére és támogatására hivatkozhatson, kénytelen volt elhagyni azokat a pontokat és kitételeket, amelyekkel Bukarest és Belgrád nem értett egyet. Mint láttuk, nem szerepelt benne a Burgenlandra vonatkozó követelés, az ultimátum küldése, valamint az, hogy a kisantant a Nagy-Antant akarata ellenére is cselekedni fog.

A korábban fontosnak tartott fenti két kérdésre egyébként Beneš október 26-án, a csehszlovák külképviselteknek küldött instrukcióiban sem tért ki, kitarított azonban azok mellett, amelyekben Belgrád támogatta – figyelmen kívül hagyva Bukarest álláspontját. Hangsúlyozta, hogy november 1-én Csehszlovákia Jugoszláviával együtt kész ultimátumot küldeni a magyar kormánynak, amelyben követelik a Habsburgok trónfosztását. „A válasz csak igen vagy nem lehet. Ha igennel felelnek, jegyzőkönyvet írunk alá és megkezdődnek a tárgyalások a végrehajtás részleteiről. Ha nemmel válaszolnak, megindul a katonai akció . . . Óvatos eljárás a Nagy Antantnál, nem ingerelni őket, óvatosan közölni követeléseinket, amelyeket nem utasíthatnak vissza. Azt javaslom: semmihez nem kérni a hozzájárulásukat, és semmilyen engedményt nem tenni.”<sup>130</sup>

<sup>129</sup> „Je ne veux pas la guerre, mais si cette fois – si Les Alliés ne nous donnent pas une assurance solennelle et s'ils ne voulaient pas appugner auprès les Magyars pour executer nos demandes, je ne serai pas en état de pouvoir arrêter l'opinion publique chez nous. Je veux à tout prix arriver à l'accord entre la Petite et Grand Entente et agir d'accord avec elles. Mais ces quatre points sont pour nous vitaux . . . Notre opinion publique veut la guerre”. Berthelottól Beneš azt kérte, hogy Briand amerikai útja előtt intézkedjen. Berthelot válasza: „az első pontot nehéz lesz megmagyarázni a közvéleménynek, mert a magyar kormány elfogadta és teljesítette a konferencia követeléseit”. AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 61–63. Beneš levele Berthelotnak, 1921. október 27.; uo. f. 109–111. Briand körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 101–102. Cambon levele Briandnak, október 29.

<sup>130</sup> Az itt idézett részeket nem adták ki a csehszlovák külügyminisztérium által publikált s már idézett *Diplomatické dokumenty Habsburků* . . . Hangsúlyozását azért tartottuk szükségesnek, mert

A csehszlovák külügyminiszter nemcsak a francia kormány diplomáciai, hanem katonai támogatását is meg szeretne volna szerezni. Azzal a Párizs számára is meglepő kéréssel fordult a francia miniszterelnökhöz, járuljon hozzá, hogy az intervenciót a Csehszlovákiában állomásozó francia tisztek vezetése alatt hajtsák végre.<sup>131</sup> Ezt Briand visszautasította, azonban nem zárta ki, hogy előállhat olyan helyzet, amikor Csehszlovákia háborúba kerül Magyarországgal és ez esetben számíthatnak az ott levő francia tisztek támogatására.<sup>132</sup> Beneš nagy támogatója, a francia külügyi főtitkár, Berthelot is szkeptikus volt a csehszlovák politikai követeléseket illetően. Osusky párizsi csehszlovák követnek kifejtette: a közvéleménynek nehéz lesz megmagyarázni a detronizációra vonatkozó kérést, hisz a magyar kormány elfogadta és teljesítette a konferencia követeléseit. Kételyei voltak a többi pontot illetően is.

Horthyék magatartása tehát a második királypuccs idején, erélyes fellépésük Károly ellen, készségük, hogy mindenben alárendeljük magukat a Nagyköveti Konferenciának és „sorsukat annak kezébe helyezték” – a legjobb benyomást tette a szövetségesekre.<sup>133</sup> Károly letartóztatása után egészen október 29-ig a magyar kormánnyal szembeni egyetlen követelésük az volt, hogy az exkirályt fosszák meg a tróntól, amit Bethlen el is fogadott, noha az első perctől kezdve az volt az álláspontja, hogy a királykérdés belügy. Horthyék rendkívül vigyáztak egyrészt arra, hogy ne kerüljenek szembe a szövetséges hatalmakkal, hiszen tőlük vártak védelmet a szomszédok háborús fenyegetéseivel szemben. Másrészt semmiféle indokot sem akartak adni Csehszlovákia és Jugoszlávia katonai beavatkozására. A legnagyobb elszántsággal vették tehát fel a harcot Károly hadseregével, nem tartottak igényt szomszédai tervezett katonai „segítségére”. A puccs leverése után a felelősöket azonnal letartóztatták, a hadsereg egységeit visszavezényelték eredeti helyükre, demonstrálva ezzel békés törekvéseiket és puccsellenes álláspontjukat. Minthogy a szomszéd államok ellenséges magatartása ezen intézkedések ellenére sem szűnt meg, a magyar kormány a szövetségesekhez fordult, védelmet kért a kisantant tervezett támadásával szemben. Október 24-től több alkalommal hívta fel figyelmüket fenyegetéseikre, kérve közbelépésüket.<sup>134</sup>

A szövetséges hatalmak képviselői ismét interveniáltak a kisantant kormányoknál, visszautasították Beneš Habsburg-házra vonatkozó kérésének teljesítését.<sup>135</sup> A konferencia újból arra kéri a kormányokat – hangsúlyozták a követek –, hogy tartózkodja-

később – mint látni fogjuk – komoly diplomáciai bonyodalom keletkezett a Beneš-féle ultimátum körül.

<sup>131</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. Briand távirata Cougetnek, 1921. november 3.

<sup>132</sup> Uo. Fouchet több alkalommal óvta kormányát attól, hogy a francia tisztek a csehszlovák hadsereg élén vagy oldalán részt vegyenek Magyarország megtámadásában, mert – ahogy írja – 1. nem fontos különösebb ok nélkül veszélyeztetni Franciaország befolyását Magyarországon; 2. a Nagyköveti Konferencia ezt különben is ellenzi. AD. Europe 1918–29. H. 37. Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 8.

<sup>133</sup> AMZV. PZ. – Párizs – 516. Osusky levele Benešnek, 1921. október 28.

<sup>134</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 196–197. Fouchet feljegyzése Briandnak, 1921. október 24.; uo. H. Vol. 38. f. 14–15. Feljegyzés Praznovszky és Laroche beszélgetéséről, 1921. október 26.; uo. f. 26–29. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 27.

<sup>135</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 105–108. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a prágai, a jugoszláv és a román kormánynak, 1921. október 29.; uo. f. 30–33. Couget távirata Briandnak, 1921. október 27. AMZV. PZ. – Budapest – 516.; 523. A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése.

nak minden olyan Magyarország elleni lépéstől, amely összeegyeztethetetlen a szövetséges hatalmak álláspontjával, mert a magyar kormány magatartása nem indokolja a katonai beavatkozást. A prágai és belgrádi követek kifejezték reményüket, hogy a katonai intézkedéseket beszüntetik.<sup>136</sup> Ez a kérdés, amely eddig is jelentősen lekötötte a szövetséges hatalmak figyelmét, most politikájuk középpontjába került. Nyilvánvaló lett ugyanis, hogy a csehszlovák és jugoszláv mozgósítás nincs többé összefüggésben sem a magyar kormány magatartásával, sem a királypuccsal, s hogy a kisantant a válságot nem megoldani, hanem élezni kívánja. S az is nyilvánvaló lett, hogy miért. Egyrészt azért, mert a háborútól félt szövetséges hatalmaktól így akarták kierőszakolni követeléseik elfogadását és Magyarországgal való elfogadtatását. Másrészt meg akarták buktatni a Habsburg-párti Bethlent, és a szabad királyválasztók híveit, a Habsburg-ellenes Kisgazdapártot akarták a hatalomra segíteni. Csehszlovákia és Jugoszlávia még akkor is folytatta a mozgósítást, amikor a Nagyköveti Konferencia jegyzékben követelte a magyar kormánytól valamennyi Habsburg detronizációját, és a magyar kormány ezt elfogadta.

A szövetségesek nyomása olyan erős volt, hogy Beneš megingott. Ezt jelzi Belgrádba küldött feljegyzése: „... ilyen körülmények között nem szeretnénk háborúzni... Mindenre fel kell készülnünk, megmutatni a szövetségeseknek, hogy készek vagyunk mindenre, de ha lehet, el kell kerülni a harcot”<sup>137</sup> – szövegezték a távirat. Kifelé azonban változatlanul folytatták a kardcsörtető politikát. A kisantant államok október 28-i párizsi, londoni és római jegyzékeiben semmi nyoma sem volt a megingásnak. Követeléseiket megismételték, a hangsúlyt a Habsburgok trónfosztására helyezve.<sup>138</sup> Ugyanazon a napon budapesti képviselőik kollektív jegyzéket adtak át a magyar kormánynak, követelve a Habsburg-ház azonnali trónfosztását, különben olyan intézkedésekre szánják el magukat, amelyek súlyos kihatással lesznek a magyar kormányra.<sup>139</sup> A jegyzék még nem volt ultimátum – de annak előkészítése.

Bánffy azonnal a szövetségesek képviselőihez fordult segítségért. A főmegbízottak, akik eddig is elítélték a kisantant fenyegető magatartását, azt javasolták kormányaiknak, hogy a béke megvédése érdekében azonnal lépjenek közbe. Fouchet francia főmegbízott ezt még azzal is indokolta, hogy valamennyi Habsburg trónfosztása azt a veszélyt rejti magában, hogy József főherceg hívei a parlamentben a kisantant ellen fordulnak, ami pedig belső zavargásokat idézne elő. Ha csak Károly detronizációjáról lenne szó, simán menne. Mint látjuk, a francia főmegbízott még mindig nem mondott le arról, hogy József főherceget ültesse a magyar trónra.<sup>140</sup>

Mindhárom nagyhatalom aggodalommal szemlélte Csehszlovákia és Jugoszlávia háborús előkészületeit, elszántságát, hogy intervenciót indítson Magyarország ellen. Az első királypuccshoz viszonyítva azonban némi változás volt tapasztalható Franciaország és

<sup>136</sup> Uo.

<sup>137</sup> V. Olivová, 694–695.

<sup>138</sup> AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 8. Charles Roux jelentése Briandnak, 1921. október 26.

<sup>139</sup> AMZV. PZ. Bělehrad – 530. Beneš távirata a belgrádi csehszlovák követnek, 1921. október 26.; uo. PZ. – Budapest – 533. 1921. október 29. – A csehszlovák külügyminisztérium tájékoztatója; 1921. október 29.; uo. 329. Osusky távirata Benešnek, 1921. október 29.

<sup>140</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 87–88. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 28.

Olaszország magatartásában. Noha a sajtó – mindenekelőtt a német, de az osztrák, az olasz, sőt az angol is – mindvégig a francia kormánynak a puccsban játszott szerepéről írt,<sup>141</sup> kutatásaink más megvilágításba helyezik a kérdést. A második puccsban ugyanis Briand az első perctől kezdve egyértelműen lépett fel Károly kísérlete ellen: elégedett volt a magyar kormány energikus intézkedéseivel, szemrehányásokat tett a svájci kormánynak azokért a mulasztásokért, amelyek lehetővé tették az exkirály visszatérését,<sup>142</sup> mindent megpróbált annak érdekében, hogy Spanyolország befogadja Károlyt és családját. A francia miniszterelnök harci elszántsága azonban csak IV. Károlyra vonatkozott, akire rendkívüli módon neheztelt, mert az első puccs idején nehéz helyzetbe hozta – nyilvánosan hivatkozva támogatására. Előkészítetlen akcióba fogott, amely eleve kudarcra volt ítélve. Ezzel viszont megfosztotta magát attól a lehetőségtől, hogy megszerezze a magyar koronát és megnehezítette a Habsburg-ház más tagjának a trónra juttatását is, amit Briand szívesen látott volna. A miniszterelnök ugyanis még a második királypuccs idején is – amikor a kisantant fő követelése valamennyi Habsburg trónfosztása volt – csak IV. Károly detronizációját kérte a magyar kormánytól, s csak a Nagyköveti Konferencia október 29-i döntése után – amely valamennyi Habsburg trónfosztását követelte – volt kénytelen elfogadni a közös álláspontot. Október 28-i körtáviratában már cáfolta a francia támogatásra vonatkozó állításokat. „Német propaganda – hangzott a távirat. – Megpróbálnak viszályt szítani a közép-európai szövetségesek között. Ezért híresztelik, hogy Franciaország támogatta Károly második puccsát. Minden lehetőséget fel kell használni, hogy ezt mind a szövetségesek kormányainál, mind pedig a sajtóban cáfolja. A francia kormány nemcsak hogy nem támogatta Károlyt, hanem kezdeményezőként lépett fel detronizációjáért . . . A francia kormány a béke érdekében az összes Habsburgok visszatérése ellen van.”<sup>143</sup> Mindez persze nem jelenti azt, hogy bizonyos francia köröknek nem volt részük a második puccs előkészítésében. Feltehetően igen. Briand-ék azonban tőlük már elhatárolták magukat.

Olaszország politikájában – az első puccshoz viszonyítva – ellenkező előjelű fordulat következett be. Ez azokkal a külpolitikai változásokkal függött össze, amelyek az új külügyminiszter, Torretta nevéhez fűződtek. A volt bécsi olasz követ – mint ismeretes – röviddel az első királypuccs után váltotta fel Sforzát. Az új külügyminiszter, noha hang-

<sup>141</sup> AD. Europe H. Vol. 38. f. 45–46. A stuttgarti francia főkonzul jelentése Briandnak, 1921. október 27.; uo. f. 34–35. Pontalis bécsi francia követ távirata Briandnak, 1921. október 26.; uo. H. Vol. 36. f. 246–248. A berlini francia követ jelentése Briandnak, 1921. október 25.; uo. f. 241–242. Montille londoni francia követ távirata Briandnak, 1921. október 25.; uo. H. 38. f. 43–44. Charles Roux római francia követ távirata Briandnak, 1921. október 27. A Temps-ben hosszú cáfolat jelent meg a Manchester Guardian gyanúsítására.

<sup>142</sup> Briand s az ő utasítására Cambon támogatta azt az angol javaslatot, amely a Nagyköveti Konferencia október 24-i ülésén került megvitatásra, hogy ti. jegyzéket küldjenek a svájci kormánynak, amelyben figyelmeztetik a Károlyval szemben elkövetett mulasztásokra. Olaszország ezt a javaslatot elvetette. Végül megállapodás született, hogy barátságos hangnemben, szóban felhívják a svájci kormány figyelmét a mulasztásokra. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 244. Briand körtávirata, 1921. október 25.

<sup>143</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 61. Briand körtávirata, 1921. október 28. Ez utóbbi állítása nem felel meg a valóságnak. Erre az álláspontra csak a brit és a kisantant erőteljes nyomása után helyezkedett, vagyis november elején. Addig nem követelte valamennyi Habsburg detronizációját, József főherceg törekvéseit támogatta.



súlyozta, hogy Olaszország külpolitikája változatlan marad, több kérdésben módosította elődje vonalát. Módosult többek között a Kisantanttal kapcsolatos politikája, különösen Csehszlovákia irányában. Torretta nemtetszéssel figyelte a szövetség első királypuccs utáni megerősödését, Románia csatlakozását a szláv túlsúlyú, Prága központú tömbhöz, Beneš erőfeszítéseit, hogy megerősítse Csehszlovákia pozícióit, s Ausztrián kívül Magyarországot is magához kapcsolja. Ezért akadályozta meg, hogy Beneš közvetítő szerepet játsszon a burgenlandi kérdésben, bár erre a magyar kormány felkérte és sikerült kieszközölnie, hogy a Nagyköveti Konferencia Olaszországot bízta meg a feladattal.<sup>144</sup> Torretta a második puccs idején is szembeszállt Beneš törekvéseivel. Amíg Károly húsvéti látogatása idején – mint láttuk – Olaszország szorosán együttműködött a Kisantanttal (budapesti képviselők állandó összeköttetésben voltak), mindenben támogatta elképzeléseiket (az ultimátumküldésében, a katonai intervencióban, amelyhez kész volt csatlakozni), most mindenféle együttműködéstől elzárkózott, sőt az olasz külügyminiszter a legnagyobb eréllyel szembeszállt Beneš követeléseivel: a Burgenlandra vonatkozó kéréssel – amely az ő nagy művét, a velencei egyezményt semmisítette volna meg –, a csehszlovák és jugoszláv mozgósítással<sup>145</sup> és a tervezett intervencióval. Ellenezte azt is, hogy a Kisantantot bevonják Magyarország fegyverkezésének az ellenőrzésébe, és Magyarország térítse meg a mozgósítási költséget. Mindössze egy dologgal értett egyet: azzal ti., hogy Károlyt kényszeríteni kell Magyarország területének elhagyására, s jogilag meg kell fosztani a tróntól – és ebben erős nyomást gyakorolt a magyar kormányra.<sup>146</sup> Sforzától eltérően azonban nem valamennyi Habsburg detronizációját követelte, amire a rapallói egyezmény és a Nagyköveti Konferencia határozata kötelezte. Bár ebben a kérdésben rendkívül óvatosan járt el, az olasz sajtó Károly ügyét a többi Habsburg ügyétől függetlenül tárgyalta. Sőt, diplomáciai körökben arról is beszéltek, hogy Torretta kész Habsburg herceget hívni a magyar trónra, pl. József főherceget vagy fiát, s hogy ez ügyben velencei tárgyalásai során megbeszéléseket folytatott Bethlennel és Bánffyval.<sup>147</sup>

Torretta ez utóbbi álláspontja némi feszültséget idézett elő Olaszország és szövetségesei között. Különösen Londonban vették rossz néven a magyar kormányt bátorító olasz álláspontot. A Foreign Office – akárcsak az első puccs idején – a legenergiusabban lépett fel a válság felszámolása érdekében. Szava most is meghatározó volt. Budapesti tiltakozásaival<sup>148</sup> egy időben és azokat követően nyomást gyakorolt a Kisantanttra, főleg

<sup>144</sup> Torretta azzal érvelt, hogy Prága nem játszhat döntőbírói szerepet, mert Csehszlovákiának felső Sziléziában hasonló problémái vannak. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 56. f. 28–33. Couget prágai francia követ jelentése Briandnak, 1921. november 20.

<sup>145</sup> AD. Europe 1918–29. H. 38. f. 53–55. Charles Roux római francia követ távirata Briandnak, 1921. október 28.; ASMAE. 1743–1690. Torretta távirata a párizsi és londoni olasz nagykövetségnek, 1921. október 27.; uo. 1737. Torretta távirata a prágai olasz követségnek.

<sup>146</sup> A diplomáciai körökben az a hír terjedt el, hogy Olaszország tudott IV. Károly második kísérletéről. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 1. Daeshner bukaresti francia követ távirata Briandnak, 1921. október 26. – A londoni francia nagykövet arról számolt be, hogy jól informált körökben úgy látják, hogy Olaszország némi bátorítást adott Károlynak a második puccshoz, mert Róma mindent támogat, ami ürrügy lehet a beavatkozásra a Duna-medencében. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 241–242. Montille londoni francia nagykövet jelentése Briandnak, 1921. október 25.

<sup>147</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 9–11. Charles Roux távirata Briandnak, 1921. október 26.

<sup>148</sup> A brit kormány képviselője kezdeményező és ezekben a napokban Budapesten meghatározó szerepet játszott.

annak két tagjára: Csehszlovákiára és Jugoszláviára. Clerk Prágában, Jung pedig Belgrádban fenyegetőzött a diplomáciai kapcsolatok megszakításával, követelvén a háborús intézkedések azonnali megszüntetését.<sup>149</sup> A brit képviselő a Nagyköveti Konferencián is határozottan lépett fel a válság felszámolását célzó intézkedések meghozatalánál. Vétót emelt minden olyan javaslat ellen, amely figyelembe akarta venni a Kisantant túlzó követeléseit, így a franciáké ellen is. Briand ugyanis elküldte Csehszlovákia követeléseit a Nagyköveti Konferenciának, Laroche-t, Franciaország képviselőjét bízta meg: „igyekezzék a Konferencia teljes figyelmét a Beneš-féle demarsra fordítani.” Ő a maga részéről teljesen osztotta a csehszlovák kormány nézeteit, hogy biztosítani kell a békét Közép-Európában.<sup>150</sup> Diplomatikusan megfogalmazásából természetesen nem derült ki, hogy milyen intézkedéseket tart fontosnak a béke biztosítása érdekében s milyeneket nem. Briand tehát emiatt nem válaszolt azonnal Beneš levelére, aki több alkalommal sürgette az intervenció lehetőségével fenyegetőzve. A csehszlovák külügyminiszter október 28-án közölte Couget prágai francia követtel, hogy a mozgósítást november 1-re befejezik, előtte azonban szeretné ismerni a nagyhatalmak álláspontját a négy követelést illetően.<sup>151</sup>

A Nagyköveti Konferencia október 29-én tárgyalta meg Beneš levelét. Laroche az ülésen kiállt valamennyi Beneš-követelés mellett, amelyek szerinte a Kisantant másik két tagjának álláspontját is tartalmazzák. Utalt arra, hogy információik szerint a három államban feszült a helyzet, s Franciaország ezért véli szükségesnek a csehszlovák követelések támogatását. Annál is inkább, mert azok összeegyeztethetők a trianoni békével. Kormányja természetesen nem kérdőjelezi meg a velencei egyezményt, de úgy gondolja, hogy végrehajtását egy későbbi, nyugalmasabb időpontra kellene halasztani. Hasznosnak vélte a Kisantant bevonását az ellenőrzésbe, mert ők az ügyben a legjobban érdekelték és a legtájékozottabbak. Meg kell érteni azt is, hogy el akarják kerülni a felesleges kiadásokat. Másképpen interpretálta a kérdést Cambon, a Nagyköveti Konferencia akkori elnöke, aki az angol és olasz állásponthez állt közelebb, mint saját kormányához. Hardinge brit delegátus pedig valamennyi Kisantant-követelést elvetette. Hangsúlyozta, kormányja úgy gondolja, hogy az utódállamok a puccsot saját egyéni érdekeik megvalósítására akarják felhasználni, ezt pedig a leghatározottabban meg kell akadályozni. Bonin, az olasz delegátus egyetértett brit kollégájával, Beneš követeléseit szerinte is lehetetlen elfogadni. Különösen a velencei egyezményre vonatkozó kérés ellen tiltakozott, mely szerinte nem tartozik a kisantra, hiszen azt a Szövetséges Hatalmak közvetítésével írták alá, és a Nagyköveti Konferencia jóváhagyta. Bonin a többi pontot is kategorikusan visszautasította. Hardinge és Bonin úgy látták, hogy a kisanant, a magyarországi eseményeket felhasználva pressziót akar gyakorolni a nagyhatalmakra, hogy célját elérhesse. Ez pedig veszélyes a közép-európai békére.

A delegátusok között hosszú vita alakult ki. Laroche emlékeztette angol és olasz kollégáit a Nagyköveti Konferencia 1920. februári és 1921. áprilisi döntéseire, amelyek az

<sup>149</sup> Anglia Ausztriára is nyomást gyakorolt: követelve semlegességének megőrzését. Bécsi követe több alkalommal tárgyalt az osztrák kancellárral. Igéretet kapott, hogy egy lehetséges kisanant ultimátumhoz nem csatlakozik, s a velencei egyezményhez hű marad. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 57–58. Pontalis bécsi francia követ távirata Briandnak, 1921. október 28.

<sup>150</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 114–115. – A francia külügyminisztérium levele Osusky párizsi csehszlovák követnek, 1921. október 29.

<sup>151</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 49–51. Couget távirata Briandnak, 1921. október 28.

összes Habsburgok ellen foglaltak állást, s Beneš csupán azok jogi megerősítését kéri. Hangsúlyozta, hogy Közép-Európában a béke veszélyben van. Hardinge, majd Bonin végül elfogadta a francia javaslatot. Hozzájárultak, hogy a magyar kormánytól kérni fogják valamennyi Habsburg detronizációját, a többi kérést azonban határozottan elutasították.<sup>152</sup> A konferencia ezek után a következő döntést hozta: jegyzéket készítenek, amelyet elküldenek a kisantant-államokba akkreditált követeknek, akik Beneš levelére demarsot adnak át a fenti államok kormányainak. Ennek szövegét a budapesti képviselőknek is elküldik. A budapesti képviselők jegyzéket fognak átnyújtani a magyar kormánynak, amelyben valamennyi Habsburg detronizációját kéri. A konferencia a Benešnek küldendő választ is megfogalmazta. Az első pontot kivéve valamennyi kérést visszautasították, illetve az ellenőrzésben való részvétellel kapcsolatban megígérték, hogy az ellenőrző bizottság támaszkodni fog a kisantant ismereteire. Foglalkoztak a fogságban levő exkirály személyével is. A brit delegátus ismertette kormányának vele kapcsolatos álláspontját. Elszállításáról a brit flotta gondoskodik, de kívánatos, hogy ne haladjon át Budapesten, Tihanyból közvetlenül vigyék más hajóállomásra és minél előbb vigyék el Magyarországról, de ne magyar területen szállítsák át. Károlyt, mint ismeretes, arra való hivatkozásal, hogy a Duna vízállása Budapestnél alacsony (s a brit hajó nem tud kikötni), Bajára vitték. Új letelepedési helyeül Madeirát jelölték ki.<sup>153</sup>

A Quai d'Orsay azonnal tájékoztatta Osuskyt a konferencia vitájáról és döntéséről. Másnap Cambon táviratban értesítette Beneš: a konferencia még ma követelni fogja a magyar kormánytól valamennyi Habsburg detronizációját, a többi kérés teljesítése azonban nem áll módjukban.<sup>154</sup>

A Nagyköveti Konferencia október 30-i demarsára Beneš hosszú levélben válaszolt. Köszönetet mondott azért, hogy követeléseinek legfontosabb pontját elfogadták, és Magyarország köteles valamennyi Habsburgot megfosztani a tróntól. Utalt rá, hogy Közép-Európában az utóbbi időben a helyzet bizonytalanná vált, mert a kisantant államokban úgy látják, hogy a trianoni békét nem hajtják végre olyan következetesen és határozottan, mint a versailles-it és a Saint-Germain-it. A csehszlovák kormány különösen nagy fontosságúnak tartja Magyarország lefegyverzését, mert főként ez akadályozza a békeelőírások végrehajtását. A kisantant pontosan tudja, mi történik Magyarországon, ismeri a magyar hatóságok politikai módszereit – hasznosan tudna tehát együttműködni a szövetségeseikkel a nehéz feladat – a leszerelés – végrehajtásában. Azt kell tisztázni csupán, milyen formán jöhet létre ez az együttműködés. Méltatlannak tartja azonban, hogy a konferencia kategorikusan elvetette követeléseinek negyedik – a költségek visszatérítésére vonatkozó – pontját. Beneš kifejtette, hogy Magyarország magatartása kényszerítette mozgósításra, mert október 22-én a budapesti képviselők első tiltakozása Horthynál eredmény nélkül maradt: a kormányzó elzárkózott attól, hogy megtegye a megfelelő intézkedéseket Károly ellen. S csak miután a különböző képviselők újra interveniáltak,

<sup>152</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 101–102. Cambon levele Briandnak, 1921. október 29.; uo. f. 109–111. Briand körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 105. Briand körtávirata, 1921. október 29.

<sup>153</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 115–118. – Feljegyzés a Nagyköveti Konferencia október 29-i üléséről; uo. f. 103–104. Peretti körtávirata, 1921. október 29.; uo. f. 104–108. Peretti körtávirata, 1921, október 29.; uo. 99. Peretti körtávirata, 1921. október 29.

<sup>154</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 38. f. 100. – Cambon távirata Benešnek, 1921. október 29.

Csehszlovákia és Jugoszlávia mozgósításától tartva tette meg a szükséges lépéseket. A csehszlovák kormány meg van győződve arról, hogy közbelépésük nélkül a magyar kormány nem tanúsította volna azt a magatartást, amelyet most „korrektnek” minősítenek. Beneš eme utóbbi megállapításában van egy adag igazság. Nem kétséges: Horthyék az intervenciótól tartva gyorsabban és határozottabban cselekedtek. A csehszlovák külügyminiszter azonban tévesen informálta a Nagyköveti Konferenciát, azt állítván, hogy első – október 22-i – közbelépésük eredménytelen maradt és Horthy visszautasította a Károly elleni fellépést. Ennek épp az ellenkezője az igaz.

A Nagyköveti Konferencia – mint láttuk – október 29-én szóban, 30-án pedig írásban értesítette Beneš döntéseiről – így arról, hogy a magyar kormány még *aznap* utasítást kapott, haladéktalanul detronizálja a *Habsburg-házat*.<sup>155</sup> Ez azonban nem történt meg – illetve csak egy nappal később. Az időhúzás nem volt véletlen. Azt remélték ugyanis, hogy e döntéssel sikerül megnyugtatni a kisantantot. Bethlen viszont, újabb utasítást nem kapván, a konferencia október 28-i jegyzékének szellemében intézkedik, vagyis proklamálja IV. Károly trónvesztését és kiszolgáltatja őt a már ott várakozó angol flotta parancsnokának. A jegyzék ugyanis ezeket kérte a magyar kormánytól.<sup>156</sup> Pontos értesüléseik voltak arról, hogy a magyar miniszterelnök megtette ehhez a szükséges előkészületeket: megpróbálta rávenni a fogságban levő Károlyt, hogy önként mondjon le a trónról; amikor pedig az exkirály ezt visszautasította, a törvényhozással akarta kimondatni trónfosztását. A magyar kormány tehát még október 30-án is IV. Károly detronizációját készítette elő, noha egy nappal korábban, október 29-én Párizsban megszületett a döntés az egész Habsburg-ház trónfosztásáról. Bethlen feltehetően tudott erről. Azt is tudta viszont, hogy az összes nagyhatalom – köztük főként Olaszország és Franciaország – nem tartja kívánatosnak valamennyi Habsburg kizárását. Torretta ezt félreérthetetlenül tudtára adta a velencei tárgyalásokon.

A budapesti francia kirendeltség Fouchet-vel az élen minden támogatást megadott Bethlennek terve keresztülviteléhez. A francia főmegbízott ezekben a napokban azon munkálkodott – József főherceggel együtt –, hogy a készülő törvényjavaslat lehetővé tegye a főherceg trónra ültetését. Október 30-án jelentette Briand-nak, hogy IV. Károly lemondatására minden elő van készítve. Ha az exkirály visszautasítja a lemondást, megteszi a parlament. „Úgy tűnik azonban, hogy a Habsburg-dinasztia trónfosztását okosabb egy későbbi időre halasztani, mert felesleges bonyolultabbá tenni a helyzetet.” Fouchet jelentéseiben több alkalommal dezinformálta a francia miniszterelnököt és külügyminisztert, azt állítván, hogy az összes Habsburg kizárása belső zavargásokhoz fog vezetni.<sup>157</sup>

Beneš véget akart vetni e kulisszák mögötti játéknak, s október 29-én este 8 órakor magához hívatta Tahyt, Magyarország prágai képviselőjét, kérvén, hogy továbbítsa Budapestre az alábbi követeléseket: 1. a magyar kormány deklarálja, hogy valamennyi Habs-

<sup>155</sup> AMZV. PZ. – Páříž – 334. Beneš levele Osuskynak, 1921. okt. 30. – Beneš szerint Horthyék kezdetben ingadoztak a Károly elleni harc felvételének kérdésében. Bethlen először visszautasította Károly kiszolgáltatását az angoloknak. Lásd erről még *V. Olivová*, 694–695.

<sup>156</sup> Erről csak közvetett adataink vannak.

<sup>157</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 125–128. – Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 30.; uo. f. 140–143. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 30. AMZV. PZ. – Budapest – 309. Feistmantel távirata Masaryknak és Benešnek, 1921. október 30.

burgot kizárja és a Pragmatica Sanctiót megszünteti, e kettős deklarációt a Nemzetgyűlés ratifikálja; 2. a trianoni béke valamennyi klauzuláját végrehajtja; 3. a mozgósítási költségeket visszafizeti; 4. elfogadja a teljes leszerelési tervet. A követelések elfogadásának határideje november 1., éjfél. Amennyiben a magyar kormány visszautasítja őket, vagy nem válaszol rájuk, a csehszlovák és a jugoszláv hadsereg november másodikán átlépi a határt és megkezdí Magyarországot megszállását.<sup>158</sup>

Az ultimátumot Tahy október 30-án hajnalban továbbította Budapestre. Bethlen azonnal összehívta a minisztertanácsot, melynek döntése: 1. megfelelő hadsereg és lőszeranyag hiánya miatt nem ellenállni (az ellenállás csak nagyon rövid életű lehetne); 2. azonnal a nagyhatalmakhoz fordulni.

A magyar miniszterelnök még aznap magához kérte a szövetséges hatalmak budapesti képviselőit, s a külügyminiszter, valamint a honvédelmi miniszter jelenlétében változta előttük a kritikus helyzetet, amelybe Magyarország került a kilátásba helyezett csehszlovák és jugoszláv invázió miatt. A magyar hadsereg nem fog ellenállni – jelentette ki –, mert ehhez nincsenek meg a szükséges feltételek. A három főmegbízott azt tanácsolta Bethlennek, hogy semmilyen mozgósítási intézkedést ne tegyen: helyezze Magyarország sorsát a nagyhatalmak kezébe. A szövetségesek iránt lojális országot nem merik majd megtámadni. A miniszterelnök elfogadta javaslatukat azzal a feltétellel, hogy a szövetséges hatalmak garantálják, hogy megvédik Magyarország függetlenségét.<sup>159</sup>

Bethlen ugyanaznap utasította Tahyt, hogy közölje Benešsel; a magyar kormány IV. Károly trónfosztásának kérdésében a Nagyköveti Konferencia kérésére a konferenciának rendelte alá magát. (Ez tény, mert az október 28-i döntés csak Károlyra vonatkozott, az újabb, október 29-i határozatot pedig még nem kapta meg.) Beneš most is háborúval fenyegetőzött. Kijelentette Tahynak: Károly detronizációja nem elegendő a válság megoldásához, majd megismételte szombati közlését, mondván, hogy ehhez nincs mit hozzátennie és a válság kirobantásáért elhárította magától a felelősséget.<sup>160</sup>

A szövetséges hatalmak budapesti képviselői azonnal jelentést tettek a helyzetről a Nagyköveti Konferenciának és kormányaiknak: ismertették Beneš ultimátumát, s beszámoltak Bethlennel folytatott megbeszélésükről. Sürgették a diplomáciai, de ha szükséges, a katonai beavatkozást, Magyarország megvédését, mert Csehszlovákia és Jugoszlávia különböző ürüggyel meg akarja szállni az országot. A magyar kormány az ő tanácsukra deklarálta, hogy Magyarországot a szövetségesek kezébe helyezi.

Fouchet azt tanácsolta kormányának, hogy amennyiben a csehszlovák és jugoszláv egységek átlépi a magyar határt, az antant fegyverrel szálljon szembe, mert a közép-európai béke veszélyben van. Óvta Briand-t attól, hogy a Csehszlovákiában állomásozó

<sup>158</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 125–128. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 30.; uo. H. Vol. 37. f. 232–234. Tahy emlékeztetője, 1921. október 31. PDH. Vol. III. dok. 1192. 352–353. Tahy távirata Bánffyknak, 1921. október 30.; uo. 1194. dok. 355. Bánffy távirata Kolosa belgrádi magyar követnek, 1921. október 30.

<sup>159</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 61–62. A Szövetséges Hatalmak budapesti képviselőinek távirata a Nagyköveti Konferenciának, 1921. október 31. – Másnap Bethlen ismét tanácskozott a három főmegbízottal; uo. f. 163–167. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 31. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 7–18. – Fouchet jelentése Briandnak, 1921. november 1.

<sup>160</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 232–234. Tahy emlékeztetője, 1921. október 31.; uo. H. Vol. 36. f. 7–18. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. november 1.; PDH. III. 1197. dok. 358–360. Tahy távirata Bánffyknak, 1921. október 30.

francia tisztek részt vegyenek a Magyarország elleni harcban. Beneš ugyanis – mint már utaltunk rá – Károly első katonai sikereitől megrémülve ezzel a kéréssel fordult a francia miniszterelnökhöz.<sup>161</sup>

A szövetséges hatalmak mélységesen felháborodtak Beneš újabb lépése miatt. És ezúttal Olaszország sem volt kivétel. Az ultimátum átadása után a csehszlovák és jugoszláv római követ ugyanis felkereste Torrettát (a román követ azért nem csatlakozott hozzájuk, mert állítólag éppen Porto-Rosá-ban volt.) A beszélgetésből kiderült, hogy Torretta álláspontja, valamint a csehszlovák–jugoszláv álláspont között mélyreható ellentét van.<sup>162</sup> Az olasz külügyminiszter szerint a „casus belli” megszűnt Károly letartóztatásával; Prága és Belgrád viszont úgy vélte, hogy fennáll, amíg nem fosztják meg az uralkodói jogaitól. Torretta elvben nem tartotta fontosnak valamennyi Habsburg kizárását. E kérdést majd vitában kell tisztázni – mondotta, Csehszlovákia és Jugoszlávia álláspontja szerint viszont most és erővel kell rendezni.<sup>163</sup>

Nagy-Britannia és Franciaország Olaszországhoz hasonló állásponton volt. A Beneš-féle ultimátum után azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a közép-európai béke megmentése érdekében a kérdést valóban *most* kell rendezni, mert Prága és Belgrád mindenre el volt szánva és a további időhúzásnak súlyos következményei lehettek volna. Ezért október 31-én a szövetségesek elküldték a magyar kormánynak a Nagyköveti Konferencia október 29-i határozatát a Habsburgok trónfosztásáról! „A Magyarország között egyrészt és Csehszlovákia között másrészt fennálló nehézség elhárítása végett a magyar kormány haladéktalanul nyilvánítsa ki Károly exkirály és az *egész Habsburg-ház* trónfosztását”<sup>164</sup>. Október 31-én este 8 órakor Bánffy értesítette a nagyhatalmakat, hogy a kormány 1. minden fenntartás nélkül elfogadta a Nagyköveti Konferencia határozatát és kötelezi magát annak haladék nélküli keresztülvételére. 2. írásos deklarációt tesz, amelyet a Nemzetgyűlés az azt követő héten szankcionál. 3. sorsát a nagyhatalmak kezébe helyezi. 4. a magyar kormány számít arra, hogy a nagyhatalmak mindent elkövetnek, hogy megakadályozzanak egy csehszlovák és jugoszláv inváziót. 5. a nagyhatalmak garantálják,

<sup>161</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 129–131. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 30.; uo. f. 61–62. A Szövetséges Hatalmak budapesti képviselőinek távirata a Nagyköveti Konferenciának, 1921. október 31.; uo. f. 7–18. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. november 1.

<sup>162</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 179–180. Charles Roux távirata Briandnak, 1921. október 31. – Noha Torretta október 31-én prágai követén keresztül ugyan üzent Benešnek, követeléseivel – beleértve mozgósítási költségek megtérítésére vonatkozó követelését is – egyetért, Csehszlovákia és Jugoszlávia agresszív terveit elítélve, az ultimátumot helytelenítette. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 5. Couget távirata Briandnak, 1921. november 1.

<sup>163</sup> A nézeteltérés továbbá abban is jelentkezett, hogy amíg Olaszország elegendőnek tartotta Károly detronizációját, addig Csehszlovákia és Jugoszlávia az összes Habsburgok trónfosztását követelte. Ennek ellenére a prágai, belgrádi és bukaresti olasz követek nem segítették elő – egyértelműen – brit és francia kollegáik a kisantant leszerelésére irányuló akcióját. AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 158–160. Daeshner távirata Briandnak, 1921. október 31.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 1–3. Delens belgrádi francia ügyvivő távirata Briandnak, 1921. november 1.; uo. f. 5. Couget távirata Briandnak, 1921. november 1. Prága és Belgrád továbbra is mindent elkövetett, hogy Romániát terveik számára megnyerjék.

<sup>164</sup> A trónfosztással kapcsolatos anyag. k. én. 21. l.

hogy amennyiben a csehszlovák és jugoszláv hadsereg mégis megszáll bizonyos magyar területeket, azokat rövid időn belül kiürítik.<sup>165</sup>

A szövetséges hatalmak a magyar kormányra gyakorolt nyomással egyidőben határozott és energikus lépéseket tettek a kisantant kormányainál is, és tudatták velük a magyar kormánynak küldött legújabb jegyzék tartalmát.

Beneš a külső és belső nyomásra végül visszakozott. Masaryk ugyanis kezdettől fogva mérsékelni próbálta külügyminiszterét, azt hangsúlyozva, semmit se tegyen a nagyhatalmakkal való megegyezés nélkül. Beneš követeléseit is túlzóknak tartotta – az első pont kivételével. A maga részéről a nyugati diplomatákat több alkalommal biztosította, hogy a nagyhatalmakkal egyetértésben fog cselekedni.<sup>166</sup> Beneš ultimátuma viszont nem erről tanúskodott. A csehszlovák külügyminiszter tehát látván, hogy lépése mélyszéles felháborodást váltott ki a szövetségeseknél, akik megbízható források szerint garanciát adtak Magyarországnak, támogatást függetlenségének megvédéséhez, jobbnak látott mindent tagadni. Nem küldött ultimátumot a magyar kormánynak, Tahynak csak a négy követelést adta át, azokra kért választ november 2-ig; Tahy félreértette és rosszul tájékoztatta kormányát. Azt a szót, hogy ultimátum, soha nem ejtették ki sem Prágában, sem pedig Budapesten. Tahy, Beneš állítása szerint, kénytelen volt elismerni, hogy Budapestre küldött távirati jelentései nem felelnek meg a valóságnak. A szövetséges hatalmak „elfogadták” Beneš állításait, akinek ebben nagy segítségére volt a prágai francia követ.<sup>167</sup>

Tahy beismerő vallomásáról – hogy ti. tévesen informálta kormányát – nincsenek forrásértékű dokumentumok, csak Beneš nyilatkozataiból tudunk róla. A történetírás – így a magyar<sup>168</sup> is – a csehszlovák külügyminiszter állításait fogadja el: Tahy tehát hazudott, ultimátum nem létezett. Meg is van hozzá az elmélet. Tahy, közvetlenül a detronizációs törvényjavaslat megvitatása előtt, nem félreértésből, hanem tudatosan tett jelentést ultimátumról, Magyarország megszállásáról, hogy ezzel elősegítse a törvényjavaslat megszavazását.<sup>169</sup> Ezt nem tudjuk elfogadni. Hogy miért? Azért, mert bár Tahy beismerő vallomásáról nincsenek dokumentumaink, az ultimátum létezéséről sok közvetett adatunk van. S különben is nehéz lenne elképzelni, hogy egy követ mert volna ilyen súlyos dolgokat kitalálni – még hozzá minden következmény nélkül. Horthyék ugyanis nemcsak hogy nem vonták felelősségre, hanem ezután nevezték ki nagykövetté Ankarába. Tehát a magyar kormány által megrendelt ultimátumról lett volna szó, amit ez az álláspont sugall? Nem. Véleményünk szerint Beneš valóban küldött ultimátumot Budapestre, attól függetlenül, hogy a szó, „ultimátum”, elhangzott-e vagy sem. (A csehszlovák külügyminiszter ugyanis azzal védekezett, hogy ez a szó nem hangzott el.) A lényeg nem a

<sup>165</sup> Uo. 23–25.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 163–167. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 31.; Uo. H. Vol. 36. f. 7–18. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. november 1.

<sup>166</sup> AD. Europe H. Vol. 36. f. 134–138. Couget távirata Briandnak, 1921. október 30.; uo. 144–146. Couget távirata Briandnak, 1921. október 30.

<sup>167</sup> AD. Europe 1938–39. H. Vol. 37. f. 80–81. Couget távirata Briandnak, 1921. november 3.; uo. f. 91–92. Osusky feljegyzése Perettinek, 1921. november 3.; uo. f. 105–106. Briand körtávirata, 1921. november 4.

<sup>168</sup> *Karsai*, 233–238.

<sup>169</sup> Uo.

frazeológián múlik, hanem azon, hogy követeléseinek elfogadására határidőt szabott, visszautasításuk esetén pedig háborút ígért.

A továbbiakban felsorakoztatjuk azokat a tényeket, amelyek az ultimátum létezésére vonatkozó feltételezésünket alátámasztják. Beneš az ultimátumküldés gondolatával a válság kezdetétől fogva foglalkozott. Az első királypucss végén, mint láttuk, küldött is.<sup>170</sup> Október utolsó napjaiban – tehát a második királypucss végén – újra ezt a lehetőséget latolgatta.<sup>171</sup> Attól tartott ugyanis, hogy a már letartóztatott királyt a magyar kormány megfosztja a tróntól, átadja a szövetséges hatalmaknak – mindez már folyamatban volt –, ezzel a válság megoldódik anélkül, hogy követeléseit teljesítették volna. (A királykérdést valamennyi Habsburg kizárására és Magyarország teljes lefegyverzésére akarták felhasználni.) Beneš a belgrádi kormánnyal közösen készítette elő ez az ultimátumot is. Közösen és külön-külön gyakoroltak nyomást a román kormányra, hogy támogassa őket. A nyomás olyan erős volt, hogy Tace Ionescu a francia kormányhoz fordult segítségért. Tudatta velük, hogy kisantantbeli szövetségesei egyre erőteljesebben kérik csatlakozását a Magyarországnak küldendő ultimátumhoz, amely hasonlít a Bécs által 1913-ban Szerbiának küldöthöz.<sup>172</sup>

Az ultimátum tehát létezett, elküldésre készen állt. A kérdés, hogy továbbították-e Budapestre? Véleményünk szerint igen. Először október 29-én este; ennek a tartalmát már ismertettük. Ez volt az az eset, amelyről Beneš azt állította, hogy Tahy félreértette. A csehszlovák külügyminiszter hallgatott azonban arról, hogy másnap, október 30-án ismét magához kérte Tahyt és a következőket közölte vele: nem kapott még választ; tudatja vele, hogy a csapatok frontra szállítása október 30-án kezdődik, 31-én befejeződik. Amennyiben november 1-én éjfélig nem teljesítik kérésüket, 2-án a csapatok átlépik a határt. A felújított ultimátumról Tahy azonnal tájékoztatta kormányát és a prágai angol, francia és olasz követet.<sup>173</sup> Beneš november 1-én Tahyval folytatott beszélgetése során azt fejtegette, hogy az október 30-i ultimátumának – vagyis a felújított ultimátumnak – semmi köze az október 29-i beszélgetésükhöz. És még egy adat. Az ultimátum hírére Fouchet azonnal felkereste Feistmantelt, Csehszlovákia budapesti kirendeltségének ügyvivőjét: elítélően nyilatkozott kormánya lépéséről, mert – mint hangsúlyozta – a magyar kormány korrekt magatartása ezt nem indokolta. A csehszlovák ügyvivő válasza: „*de soha nem nyugszanak bele az adott határokbá*”. Az ultimátum létét tehát nem cáfolta meg.<sup>173/a</sup>

<sup>170</sup> Az ultimátum átadására Lejhanec, Csehszlovákia budapesti képviselőjének tudatos időhú-zása miatt, az exkirály Magyarországról történő távozása után került sor. A második ultimátummal kapcsolatos dokumentumokat lásd PDH. Vol. III. dok. 1197, pp. 358–360. Tahy távirata Bánffy-nak, 1921. október 30.; uo. 1219 dok. 384–385. Tahy távirata Bánffy-nak, 1921. október 31.

<sup>171</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 158–160. Daeshner távirata Briandnak, 1921. október 3.

<sup>172</sup> Uo.

<sup>173</sup> AD. Europe 1918–29. H. 36. f. 193–199. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. október 31. Arra nincs adatunk, hogy Feistmantel adott-e át ultimátumot, csak arról, hogy október 28-án közölte: kormánya a Habsburg-kérdés azonnali elrendezését kéri; ennek elmulasztása casus bellit jelent. PDH. Vol. III. dok. 1192. 352–353. Tahy távirata Bánffy-nak; uo. dok. 1223. 387–388. Tahy távirata Bánffy-nak, 1921. november 1.

<sup>173/a</sup> AD. Europe 1918–29. H. 37. f. 162. – Fouchet jelentése Briandnak, 1921. október 30.



A fent közöltek azt valószínűsítik, hogy létezett tehát az ultimátum, s Bethlenék nem rendelték meg.<sup>174</sup> Beneš vele kapcsolatos számításai beigazolódtak. Hatására a szövetséges hatalmak felhagytak az ingadozással, az időhúzással, energikusan követelték a magyar kormánytól az egész Habsburg-ház detronizációját.

A kisantant katonai és a nagyantant diplomáciai nyomása cselekvésre készítette a magyar kormányt, amit sürgettek a belpolitikai körülmények is. Az ellenforradalmi rendszer új politikai vezető rétege, a Horthy környezetének fő támaszát képező fajvédő dzsentrí katonai körök, befolyásuk elvesztésétől tartva az exkirály visszatérése ellen foglaltak állást. Támogatta őket a szabad királyválasztás platformján álló Kisgazdapárt is. E külső és belső tényezők összhatására a kormány döntésre kényszerült.

A Nemzetgyűlés november 3-i ülése elé terjesztett törvényjavaslat kimondta IV. Károly trónvesztését és a Pragmatica Sanctió megszüntetését.<sup>175</sup>

Mint látható, a törvényjavaslat – a Nagyköveti Konferencia október 31-i jegyzéke ellenére – csak Károly detronizációját és a Pragmatica Sanctió megszüntetését mondta ki, s nem azt, hogy valamennyi Habsburg ki van zárva az uralkodás lehetőségéből. A szabad királyválasztásra vonatkozó kitétel ugyanis továbbra is lehetőséget nyújtott arra, hogy egy alkalmas pillanatban a Habsburg-család valamely más tagját megválasszák. A kisantant azonnal tiltakozott a detronizációs törvény átlátszó tendenciája ellen. A törvényjavaslat Nemzetgyűlés elé terjesztésének napján – az első megszavazása után, november 3-án 18,30-kor – Beneš utasította Csehszlovákia budapesti képviselőjét, hogy Bánffyval a megoldás ellen azonnal, lehetőleg kisantantbeli kollégáival együtt tiltakozzzék. Jugoszlávia képviselője azonnal csatlakozott a csehszlovák javaslatához. Stircea román követ azonban nem, mondván, hogy kormánya nem hatalmazta fel erre. Bukarestből ugyanis valóban ilyen értelmű utasításokat kapott. Így Feistmantel, a csehszlovák ügyvivő Milevićcsel, a jugoszláv kirendeltség vezetőjével aznap felkereste Bánffyt, követelvéen valamennyi Habsburg kizárását, vagyis azt, hogy ne legyenek megválaszthatók se. „Beneš figyelmezteti Bánffy grófot, hogy ha el akarja kerülni a Habsburg-kérdésben a további – felesleges – komplikációkat . . ., a trónfosztási törvény nyíltan jelentse ki, hogy a Habsburgok királyválasztás esetén se legyenek megválaszthatók, tehát ne legyen passzív választójoguk sem.”<sup>176</sup> Bánffy kitartott amellett, hogy a Nagyköveti Konferencia kérése a Habsburg-ház detronizációjára korlátozódott. Ezt pedig kormánya teljesítette. Különbön is késő, mert a törvényjavaslatot első felolvasásra már meg is szavazták. És a szövegezésen már nem lehet változtatni.<sup>177</sup>

Közvetlenül ezután Feistmantel meglátogatta Hohler-t. Vázolta előtte a csehszlovák és a jugoszláv álláspontot, tájékoztatta Bánffy válaszárol, majd közölte vele, hogy a törvény elégtelen volta miatt a fegyverbe szólított egységeket nem tudják leszereltetni. Hohler kezdeményezésére a szövetséges hatalmak főmegbízottai azonnal tanácskozársra

<sup>174</sup> Bethlen bel- és külpolitikai intézkedései nem erről tanúskodnak.

<sup>175</sup> Országgyűlési Napló 1920–22. XII. 1921. november 3. 101–162. A törvényt lásd Corpus Juris Hungarici, 1921:XLVII. tc.

<sup>176</sup> A trónfosztással kapcsolatos anyag, 27.

<sup>177</sup> AD. Europe 1918–29. H. 37. f. 120–121. Fouchet távirata Briandnak, 1921. október 15. – Fouchet szerint a kiegészítő törvény erőltetett, a Bethlen kormány bukásához vezethet. Lásd erről még: AMZV. PZ. – Budapest – 577. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 4.

ültek össze. Megbeszélésükről közvetlen forrásunk nincs. Közvetett adatokból tudjuk azonban, valamennyien azon a véleményen voltak, hogy Beneš túl későn jött elő újabb követeléssel, mert a törvényjavaslatot már megszavazták. Másnap azonban kormányaiktól utasítást kaptak: közöljék a magyar kormánnyal, hogy az adott törvényjavaslat nem elegendő, szövege nem teszi lehetővé, hogy a kisantant leszerelését kieszközöljék. Tegyenek meg tehát mindent, hogy Beneš kérését teljesítsék.<sup>178</sup>

Románia csak ezt követően kezdte támogatni kisantantbeli szövetségeseinek követelését. Tace Ionescu utasította budapesti követét: Csatlakozzék mindenben kisantantbeli kollégáihoz. Közölje a magyar kormánnyal: a detronizációs szöveg elégtelen, mert nem zárja ki valamennyi Habsburgot.<sup>179</sup>

Románia álláspontja csak a második puccs legvégén lett határozottabb, került közelebb a Prága és Belgrád által követett politikához – de most sem volt azonos azzal. Ez annak volt a következménye, hogy Tace Ionescu nézetei kerekedtek felül. A román külügyminiszter mindvégig rendkívül nehéz helyzetben volt, két oldalról nehezedett rá nyomás. A király ugyanis tartózkodó magatartást tanúsított, megkövetelte tőle, hogy semmit ne tegyen a szövetséges hatalmak hozzájárulása nélkül. Ellenezte a katonai intervenciót. Szerinte Csehszlovákia és Jugoszlávia elhamarkodottan cselekszik. 1919-ben ugyan lelkesen támogatta a katonai beavatkozást Magyarországon – figyelmen kívül hagyva a szövetségesek tiltakozásait – most azonban egyszerre fontos lett számára az antant véleménye. Elképzelhető, hogy levont bizonyos tanulságokat az 1919-es intervencióból, amely kiélezte Románia viszonyát a szövetséges hatalmakkal, s negatívan kihatott nyugati kapcsolataira is. De egy pillanatig sem vitás, hogy itt többről, Ferdinánd királynak IV. Károly iránti szimpátiájáról is szó volt – amire már az első királypuccs kapcsán utaltunk. Diplomáciai körökben hírek keringtek arról, hogy a román királyi család Habsburg Károlynak a második puccshoz is támogatást helyezett kilátásba, s az erre vonatkozó levelet a magyar parlamentben – ahol a Habsburg-kérdést tárgyalták – fel is olvasták. A román király természetesen cáfolta ezt.<sup>180</sup>

A másik oldalon viszont ott voltak a katonai körök, a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök, akik türelmetlenek voltak a román hadsereg passzivitása miatt, s mindenképpen be akartak vonulni Magyarországra. Elő is készítették a magyar területek megszállásának tervét. Céljuk az volt – miként ezt Petin francia katonai attasénak kifejtették –, hogy permanens nyomást gyakoroljanak a magyar kormányra, és biztosítsák magukat egy hasonló eset megismétlődése ellen.<sup>181</sup> A megszállást október 26-án 0 órakor

<sup>178</sup> Diplomatické dokumenty Habsburků 67. dok. 155.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 104–105. A Nagyköveti Konferencia jegyzéke a szövetségesek budapesti képviselőinek, 1921. november 4. AMZV. PZ. – Budapest – 577. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 4.; AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 116–117. Fouchet feljegyzése a Nagyköveti Konferencia részére, 1921. november 5.

<sup>179</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 118–119. – Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 5.; uo. f. f. 122. Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 5.; uo. f. 114–115. Daeshner távirata Briandnak, 1921. november 5. AMZV. PZ. – Budapest – 610. Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 5.

<sup>180</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 21. – Doulcet távirata Briandnak, 1921. december 13.; uo. f. 230. Doulcet távirata Briandnak, 1921. december 19.

<sup>181</sup> AD. Europe 1918–29. Petin tábornok, a bukaresti francia katonai attasé jelentése a honvédelmi miniszternek, 1921. október 31.

akarták megkezdeni, közben azonban Károlyt letartóztatták. Nem valószínű persze, hogy a király aláírta volna a mozgósítási dekrétumot.

Tace Ionescu a király álláspontját képviselte – a katonai körökkel és kisantantbeli szövetségeseivel szemben is. Vagyis azt, hogy csak a szövetségekkel együtt lehet és kell cselekedni. A katonai intervenciót csak végső esetben tartotta elképzelhetőnek, vagyis akkor, ha Horthyék nem tudnák vagy nem akarnák felvenni a harcot a királyi egységekkel. Úgy vélte, a puccs leverése után azonban azonnal ki kell vonni a román egységeket Magyarországról. Az 1919-es taktikát – a hosszú magyarországi tartózkodást – elhibázottnak vélte. Ő – miként mondotta – legfeljebb három napig maradt volna ott. Nézetét el tudta fogadtatni a kormánnyal is, amely a kétségbeesítő gazdasági helyzet és a szovjet hatalommal való problémái miatt különben sem hajlott a háborúra. Ionescu nehéz helyzetben volt szövetségesei miatt, akiknek intézkedéseit feleslegesnek és szükségtelennek tartotta. Ugyanakkor azonban nem akart teljesen szembekerülni velük. Rendkívül ügyesen lavírozott, próbált mérséklőleg hatni rájuk, bizonyos kérdésekben támogatta őket a Nagyköveti Konferencia álláspontjával szemben is. Támogatta például a mozgósítási költségek visszafizetésére vonatkozó követelésüket. Csatlakozott egy-egy diplomáciai lépésükhöz is, általában azonban csak akkor, ha azt nyugaton már tudomásul vették. Feltehető, hogy egy Magyarország elleni háború esetén végül is csatlakozott volna a csehszlovák és jugoszláv támadáshoz. Egyrészt azért, mert nem akarta volna a röviddel ezelőtt aláírt kisantant-paktumot felrúgni, másrészt, mert a katonai körök ezt kieroszakolták volna. Ezzel persze számoltak a szövetséges hatalmak is: prágai és belgrádi diplomáciai lépéseik mellett tehát a román kormányt is mérséklésre intették.<sup>182</sup>

Károly letartóztatása, Magyarországról való elszállítása<sup>183</sup> és a Habsburg-ház detronizálása után sem múlt el tehát a háborús veszély Közép-Európában. Beneš – noha tagadta, hogy ultimátumot küldött Budapestre – nem titkolta, sőt nyíltan hirdette, hogy katonai lépéseket tesz, ha a trónfosztási törvénybe nem veszik be, hogy Habsburg-családhoz tartozó személy nem választható királlyá.

A szövetségesek végül ebben is engedtek. November 5-én budapesti képviselők jegyzékben kérték a magyar kormányt: a Nemzetgyűlés határozata mondja ki, hogy valamennyi Habsburg ki van zárva a magyar trón elfoglalásának jogából. Hohler biztosította a magyar kormányt, hogy többet nem kérnek tőle.<sup>184</sup> Bánffy erre november 5-én üzenetet küldött a Nagyköveti Konferenciának, közölvén, hogy kormánya kész teljesíteni ezt az újabb kérést is.<sup>185</sup>

Ennek értelmében a magyar kormány a trónfosztási törvényben – pontosabban annak utólag rögzített paragrafusában – vállalta, hogy a trón betöltésénél alkalmazkodni

<sup>182</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 158–160. Daeshner távirata Briandnak, 1921. október 31. – A francia követ arról számolt be, hogy angol kollégájával együtt milyen nyomást gyakorol a román kormányra. Kétségei vannak azonban az olasz követ magatartását illetően.

<sup>183</sup> Az erről szóló részletes beszámolót lásd: AD. Europe 1918–29. H. Vol. 36. f. 19–22. Fouchet jelentése Briandnak, 1921. november 1.

<sup>184</sup> Diplomatické dokumenty Habsburkú. 70. dok. 161.

<sup>185</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 157. Bánffy jegyzéke a Szövetséges Hatalmak budapesti képviselőihez, 1921. november 5.; AMZV. PZ. – 587. Feistmantel jelentése Benešnek, 1921. november 5.; AD. Europe 1918–29. f. 129. H. Vol. 37. Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 5.; uo. H. Vol. 37. f. 170–174. Lens, a belgrádi francia ügyvivő jelentése Briandnak, 1921. november 13.

fog a Nagyköveti Konferenciának a Habsburgokat a magyar trónról kizáró 1920. február 4-i, ill. 1921. április 3-i határozatához. Királyválasztás esetén az ott képviselt hatalmak hozzájárulása nélkül nem fog cselekedni.<sup>186</sup> Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia meg volt elégedve a magyar kormány által adott garanciákkal.<sup>187</sup>

A kisantant három államának akcióját tehát siker koronázta. Beneš és Pasić külön köszönetet mondott Tace Ionescunak, hogy a puccs végén határozottan lépett fel, s mindhárman megköszönték a szövetséges hatalmaknak a gyors rendezéshez nyújtott segítséget.<sup>188</sup>

Ezt követően a Nagyköveti Konferencia Csehszlovákiától és Jugoszláviától a leszerelést követelte.<sup>189</sup> S noha korábban mindkét állam megígérte, ha Magyarországon kimondják a Habsburgok detronizációját, azonnal elrendelik a demobilizációt – most ezt megtagadták. Beneš közölte: a demobilizációra vonatkozó rendelet készen áll ugyan, technikai okokból azonban nem kezdhetik el a leszerelést, s ugyanazon a napon informálta Budapest képviselőjét: „csak két évfolyamot szereltünk le, a másik kettőt minden eshetőségre megtartjuk”.<sup>190</sup> Beneš vajon milyen eshetőségre gondolt? Miért tagadták meg a teljes leszerelést, hiszen a Habsburg-kérdésben minden elképzelésüket keresztülvitték? Minden bizonnyal azért, mert a fegyverbe szőlított hadsereget más irányú követelések kierőszoakolására is fel kívánták használni. S ez esetben Jugoszlávia lépett fel kezdeményezőleg. A belgrádi kormány már november 7-én jegyzéket küldött a Nagyköveti Konferenciának, kérvén: jelölje ki a magyar hadsereg leszerelésének a határidejét; vonja be annak ellenőrzésébe a kisantantot és fizettesse meg Magyarországgal a mozgósítási költséget. Amíg ez meg nem történik, nem hajlandó leszereltetni. Ugyanazon a napon a magyar kormánytól is jegyzékben követelte: a trianoni béke 102. cikke alapján kezdje meg hadseregének leszereltetését, s adjon biztosítékot, hogy három hónapon belül befejezi azt.<sup>191</sup>

A kisantant három állama között ebben is egyetértés volt. Románia azonban most is óvatosan járt el. Nem csatlakozott Prága és Belgrád diplomáciai lépéséhez, csak hangsúlyozta jogos voltukat s azt, hogy egyetért velük.<sup>192</sup>

<sup>186</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 118–129. – Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 5. AMZV. PZ. – Budapest – 610. Feistmantel jelentése Benešnek, 1921. november 5. Országgyűlési Napló. 1921. november 5. – 577.

<sup>187</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 122. Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 6.; uo. f. 140. Daeshner távirata Briandnak, 1921. november 6.; uo. f. 126. Couget távirata Briandnak, 1921. november 5.; uo. Briand körtávirata, 1921. november 18.

<sup>188</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 202–203. Daeshner jelentése Briandnak, 1921. november 25.

<sup>189</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 112–113. – Delfus távirata Briandnak, 1921. november 5.; uo. f. 164. Couget távirata Briandnak, 1921. november 11.

<sup>190</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 599. Beneš távirata Feistmantelnek, 1921. november. (A keltezési nap olvashatatlan).

<sup>191</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 143–144. – Fouchet távirata Briandnak, 1921. november 8.; uo. f. 147–148. – A párizsi jugoszláv követség jegyzéke a Nagyköveti Konferenciának, 1921. november 8. AMZV. PZ. – Budapest – 599. – A csehszlovák külügyminisztérium feljegyzése 1921.

<sup>192</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 577. – Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 4.

Beneš viszont – noha voltak bizonyos fenntartásai Jugoszlávia eljárásával szemben s szeretett volna előbb Párizssal konzultálni – csatlakozott a belgrádi javaslatához. Arra utasította budapesti képviselőjét: „amennyiben a jugoszláv kormány kitart a Budapestre küldendő jegyzéke mellett – fenntartásaim ellenére –, csatlakozom ahhoz, s a jugoszláv követtel közösen járjon el”.<sup>193</sup> Ez be is következett. November 7-én Feistmantel Milevićssel együtt felkereste Hohler, az angol főmegbízottat, és közölték vele a jegyzék tartalmát. „Hohler, megismerve követelésünket, elvörösödött, és néhányszor megismételte: *Alors vous voulez la guerre*” [háborút akarnak] – jelentett erről a csehszlovák ügyvivő Benešnek.<sup>194</sup>

Hohler felháborodása és tiltakozása ellenére Jugoszlávia és Csehszlovákia főmegbízottai átadták Bánffy-nak a jegyzéket.<sup>195</sup>

A szövetséges hatalmak most a legnagyobb eréllyel léptek fel a kisantant ellen, s a diplomáciai kapcsolatok megszakításával fenyegetőzve követelték Csehszlovákiától és Jugoszláviától az azonnali demobilizációt. A nyomás oly erős volt, hogy Csehszlovákia november 10-én, Jugoszlávia pedig 13-án megkezdte az október végén behívott évfolyamok leszereltetését. A demobilizáció rendkívül lassú ütemben, vontatottan folyt. Csak november végére fejeződött be.<sup>196</sup>

A IV. Károlyral kapcsolatos kérdés később még újra felmerült, amikor Anglia javaslatára arról tárgyaltak, hogy az exkirálynak évi 500 000 aranyfrankot kell fizessenek azok az államok, amelyeknek érdekében elmozdították tisztéből: vagyis Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia és Lengyelország. Ezt természetesen valamennyien visszautasították.<sup>197</sup>

IV. Károlynak röviddel ezután, Madeirában bekövetkezett halálával (1922 április) ez a kérdés is elvesztette aktualitását. A Habsburg-restauráció azonban – bár háttérbe szorult –, teljesen nem került le a napirendről. Pontosabban Ausztria esetében nem, ahol Károly híveinek tábora – különösen a harmincas években – nőtt. Törekvésük ugyanis a tárgyalat időben az Anschluss-törekvésekkel szemben a „kisebbik rosszat” jelentette. Ez tükröződött Beneš álláspontjában is. Jugoszlávia azonban továbbra is a legnagyobb veszélynek tartotta a Habsburg-restaurációt.

Noha a kisantant nem mindenben tudta keresztülvinni akaratát – a legfontosabb kérdésben győzött. A számukra veszélyt jelentő Habsburg-házat detronizálták, közülük senki nem lehetett többé magyar király. A kisantant kormányok megerősítették mind

<sup>193</sup> AMZV. PZ. 599. – Beneš távirata Feistmantelnek, 1921. november 8.

<sup>194</sup> AMZV. PZ. – Budapest – 602. 1921. november 8. – Feistmantel ez alkalommal ismét rámutatott arra, hogy Hohler és Fouchet kisantantellenes politikát folytat. Ennek sok tanújelét adták. Így pl. noha több alkalommal tájékoztatták őket, arról, hogy a kisantant az összes Habsburgok detronizálását követeli – ők a magyar kormánytól Károly félreállítását kérték. Mindketten – írja – kontrainformációkat adtak. Fontosnak tartja, hogy a brit és a francia kormány Fouchet és Hohler urat – akik teljesen a magyar kormány befolyása alatt állnak – visszarendelné. AMZV. PZ. – Budapest – 608. – Feistmantel távirata Benešnek, 1921. november 9.

<sup>195</sup> Uo.

<sup>196</sup> AD. Europe 1918–29. H. Vol. 37. f. 187. Delens távirata Briandnak, 1921. november 17.; uo. f. 201. Couget távirata Briandnak, 1921. november 25.

<sup>197</sup> AMZV. Pz. 599. – 1921. november 25. – 409. AD. Europe 1918–29. Daeshner távirata Briandnak, 1921. november 26. Tace Ionescu kész volt kivenni részét a király eltartásából, később azonban csatlakozott a többi utódállamhoz.

hazai, mind nemzetközi politikai pozíciójukat. Nem következett be, amiben a karlisták reménykedtek, vagyis a horvát és szlovák szeparatista mozgalom nem erősödött meg, nem fordult szembe Belgráddal, illetve Prágával. (Igaz, komoly intézkedéseket is tettek ellene.) A mozgósítás továbbra is zavartalanul folyt mindkét országban, még a magyar nemzeti-ségek között is.

A kisantant viszonya a szövetséges hatalmakkal, különösen Angliával és Olaszországgal azonban kiéleződött. Az első királypuccs idején fő támaszuk Olaszország, a második alatt Franciaország volt. Mindenekelőtt Laroche exponálta magát mellettük. Fouché-t azonban, Franciaország budapesti képviselőjét, aki figyelmen kívül hagyta, hogy Párizs időközben megváltoztatta álláspontját a Habsburg-kérdésben, s így szembe került a Quai d'Orsayval, közvetlenül a puccs után leváltották.

A válság alatt vezető szerepet játszó Beneš tekintélye megnőtt. Az események hozzájárultak Csehszlovákia közép-európai vezető szerepének megerősítéséhez, s kisantanton belüli súlyának további növekedéséhez.

#### Магда Адам: Два королевских путч и Малая Антанта

Статья занимается первыми попытками бывшего короля Карла IV-го занять венгерский престол, рассматривает важнейшие местные и европейские внешнеполитические события, связанные с первой попыткой путча; показывает официальную и неофициальную позиции великих держав; тщательно разбирает одинаковые и отличающия поведения членов Малой Антанты.

Бывший император и король, имевший главной целью занятие австрийского престола, через Будапешт хотел добраться до Вены; так как в Венгрии — в отличие от Австрии — после свержения Советской Республики реставрировали монархический государственный строй, королевство. Несмотря на то, что уходя из Вены Карл IV дал письменную декларацию о своём отречении от престола в Венгрии и решение судьбы монархии он возлагает на венгерскую нацию, — его отречение, по венгерскому праву не имело законную силу, так как не было контрасигнирования ни премьер-министра, ни парламента, но и одобрения верхней паллаты не имелось. Трианонский мирный договор не распоряжался о судьбе Габсбургов, не заставил династию покинуть престол. Шансы Кароля на вид улучшались тем, что руководящие политические лица Венгрии-Хорти, Тэлеки и Грац были легитимистами, не скрывающие свою позицию. Но декларации этих лиц противоречат своей политике в практике. В результате наших исследований можно сказать, что бывший король решил на реализацию своего плана как можно скорее потому, что у всех троих политиков он заметил некоторые колебания: они все считали реставрацию неактуальной и своё мнение дали знать соседям. Международное положение стало тоже неблагоприятным. В Европе началось образование антигабсбургского фронта, который взял своё начало с договором в Рапалло. С целью воспрепятствования габсбургской реставрации Италия и Югославия, подписали соглашение, а Чехословакия тоже примкнула к ним. Подобное соглашение было заключено между Чехословакией и Австрией. Этим стремлениям была оказана поддержка со стороны английского правительства, точнее Foreign Office.

В статье была сделана попытка выяснить вопрос и о том, какую роль играл в путче Бриан. Французский премьер с помощью Габсбургов желал соединить раздробленный Дунайский бассейн. Некоторые факты поддерживают предположение о том, что Бриан знал о планах Карла, он симпатизировал с ним из-за его стремление направленное на заключение сепаратного мира; и охотно принял бы к сведению вступление Карла на престол. Во время пребывания в Венгрии Бриан пытался способствовать победе Карла — во время первого путча — и тем, что на вопрос Хорти: правда-ли утверждение бывшего короля, по которому он поддерживает его возвращение. Он ответил только два дня спустя. Дал ответ Хорти только тогда, когда выяснилось, что Карлу не удастся создать готовое положение.

Чехословакия, Югославия и Румыния, хотя в разных формах, но все они протестовали в Будапеште против пребывания Карла в Венгрии. Их тревожила реставрация, так как отречение Карла от престола не вступило в законную силу и потому, что он не подписал мирный договор в Трианоне, следовательно его права как государя и наследника имели действие на территориях, которые в 1914 году принадлежали к Венгрии. Югославия тревожилась и из-за Хорватию, которая, правда, не входила в состав Венгрии, но явилась прочной опорой легитимизма Габсбургов (в силу католицизма) и можно было ожидать роста её сопротивления Белграду, и даже могла возникнуть опасность отторжения Хорватии. Соседы боялись от занятия Карлом венгерского престола, потому что видели в этом только первый шаг Габсбургов на пути к реставрации их империи. Таки образом понятно, что пребывание бывшего короля в Венгрии они считали *casus belli* и приняли совместные военные меры. Они имели полную поддержку со стороны Италии.

Румыния не во всём поддерживала Чехословакию и Югославию, она решила вести осторожную политику, её протесты были слабы и всё её поведение характеризовалось сильным колебанием. Причинами этой политики были: серьезные противоречия между военными кругами, правительством и королем. Военные круги больше всего хотели вступить снова в Будапешт; правительство мечтало об ориентировке на западные державы и поэтому во многих вопросах оказалось в оппозиции с Малой Антантой; а король Румынии Фердинанд не хотел принимать решающие меры против бывшего короля. Если бы Карол гарантировал суверенитет Румынии, он с удовольствием видел бы его на венгерском престоле. Во время кризиса линия правительства — точнее Т. Ионеску была определяющей то есть Румыния в частности сотрудничала с Малой Антантой, но по сути она приспособилась к западным державам.

Официальная дипломатия западных держав требовала от Хорти немедленно удалить Карла, а от Малой Антанты — более умеренную политику. Самым решительным и энергичным было выступление Великобритании, а Франция и Италия вели двойственную политику.

Карловцы, скоро после первого провала повторили свой поступок. Их торопило время. Хорти узнав от эрцгерцога Йозефа о новых намерениях Карла — одновременно с принятием деклараций о верности принял и меры против возвращения Габсбургов. Он стремился удалить из армии и из государственных учреждений легитимистов — старонников Габсбургов. По его распоряжениям надо было присоединить с армией отряд «Остенбург», члены которого явились сторонниками Габсбургов и были расположены на западе Венгрии. Карловцы считали важным переступить границу Венгрии до присоединения. Их торопил и тот момент, что Кароль с разрешением мог остаться в Швейцарии до октября.

Во время второго королевского путча Италия была уже не в таких тесных связях с Малой Антантой, а Бриан с самого начала способствовал удалению Карла. И на сей раз Великобритания оказалась самой решительной, которая выступила не только против карловцев, но и против экстремизма Малой Антанты.

Румыния, как и во время первого путча, проявила осторожное, лавирующее отношение. Хотя она уже входила в состав Малой Антанты, но старалась уклоняться от взаимодействия со своими союзниками и предосудительноотзывалась об экстремизма. (Во время приготовления путча Кароль на это рассчитывал.) Чехословакия и Югославия и на сей раз приняли военные меры: мобилизованные войска они сосредоточили на венгерской границе.

Они планировали военную оккупацию страны, и после ареста бывшего короля и его отправления на границу, отказались демобилизовать. Требовали свергнуть с престола Габсбургов, затем и компенсации расходов мобилизации, разоружения Венгрии (в духе Трианонского мирного договора, при участии Малой Антанты) и отмены венецианского договора.

Первое требование было одобрено Конференцией. Под её давлением венгерское правительство свергнуло с престола Габсбургов. Не взывая на другие требования, которые остались не исполненными, Югославия и Чехословакия приступили к разоружению армий. Однако в самом важном вопросе Малая Антанта победила: династию Габсбургов свергнули. Из членов династии никто не мог быть венгерским королем.

### Magda Ádám: The two Royal Putches and the Little Entente

The study analyzes the attempted putchs of the ex-king Charles IV. From the aspect of the foreign policy the author looks through the local and the European events concerned to it: the official and the unofficial points of view of the great powers; details the common and the divergent behaviours of the Little Entente members.

The ex-emperor and-king wanted to regain the Austrian throne and he intended to approach Vienna via Budapest. In Hungary – differently to Austria – the kingdom and the monarchy was restored after the Council Republic. Leaving Vienna Charles IV. declared in a letter his resignation from the royal throne of Hungary and lodged the power of the decision on the fate of the monarchy on the hand of the Hungarian nation. His resignation was not absolute according to the Hungarian law (the acceptance of the Prime Minister, the Parliament and of the Upper House was not joined to it). The Trianon-peace did not provide about the Habsburgs and did not order them to leave the throne. Charles's chances were obviously grown by the fact that the political leaders of the country – Horthy, Teleki and Gratz – were legitimists openly wearing their views. Their declarations were, however, contradictory to their real policy. According to our research the ex-king decided finally the fast realization of his plan because he observed some hesitation at all the three. They thought the restoration inopportune and they let the neighbouring countries know about it. The international situation turned worse. The anti-Habsburg front was just to be formed in Europe beginning with the Rapallo agreement. Italy and Yugoslavia formed an alliance to prevent Habsburg restoration and Czechoslovakia also joined to them. Czechoslovakia and Austria concluded a similar treaty. Their intention was supported by the British government, namely by the Foreign Office.

In the study I tried to make clear Briand's role in the putch. The French Prime Minister wanted to unite the disrupted Danube-basin somehow under the Habsburgs. Certain facts enforce the conjecture that Briand was aware of Charles's plan, he was sympathetic with him because of the separate-peace attempts and would have welcome his accession to the Hungarian throne.

Briand tried to support Charles's victory when the later was in Hungary already (at the first attempted putch) so that he answered only two days later on Horthy's question if it were right that he backed the return. He began reject the rumours that he supported Charles's aspirations and when it became clear that Charles could not create a *fait accompli*.

Czechoslovakia, Yugoslavia and Roumania protested in Budapest though differently against the stay of Charles in Hungary. Restoration challenged them, because Charles's resignation did not become absolute, consequently because he did not signed the Trianon-peace, his claim to reign and inheritance was still legal on the territories belonging to Hungary in 1914. In the case of Yugoslavia Croatia was also questioned, though it did not belong to Hungary but as Habsburg legitimism was strong in the country through catholicism it was dangerous that their opposition could increase against Belgrade and the danger of separation could come in front. The neighbouring countries were afraid that Charles's accession to the Hungarian throne would have meant the first step to the restoration of the Habsburg empire. So it is understandable that the stay of Charles in Hungary was pronounced *casus belli* and they ordered joined military measures. They received the full support of Italy. Roumania did not fully followed Czechoslovakia and Yugoslavia but had a cautious policy. Its protests were moderate and its behaviour was ambiguous. These were caused by the severe confrontation between the military circles, the government and the king. Military circles would have marched again to Budapest, the government wanted to go by the Western powers and that is why it often came up against the Little Entente; and king Ferdinand did not intend to take a strong line against the ex-king. He would have welcome Charles on the Hungarian throne if he had declared the sovereignty of Roumania. By the time of this conflict the course of the government and thus of Tace Ionesco was dominant what means that Roumania conforming partly to the Little Entente followed the Western powers.

Western powers demanded the immediate removal of Charles from the diplomacy of Horthy and more moderate attitude from the Little Entente. The most determined was Great Britain; France and Italy followed ambiguous courses.



After the first failure the Karlists repeated their attempt. They were urged by the time. Horthy – who was informed by archduke Joseph about Charles's new plan – paralelly with the professions of allegiance took measures against the Habsburgs' return. His endeavour was to expel the Habsburg legitimists from the army and the administration. The pro-Habsburg Ostenburg-commando stationed on Western-Hungary was ordered to be melted in the army. It was important to the Karlists to prevent this event crossing the border. They were also in a hurry because Charles's permission to reside in Switzerland was valid till October. After this date he would have to settle down in Spain.

By the time of the second royal putch Italy did not have the same close cooperation with the Little Entente and Briand worked for the dismissal of Charles from the beginning (he harboured resentment against the ex-king for publishing his confidential information and for being unable to create *fait accompli*). Great Britain was the most resolute against not only the Karlists, but against the excesses of the Little Entente as well.

Roumania similarly to its behaviour at the previous putch behaved in a cautious, hasitating way. Although it was already a member of the Little Entente, Roumania intended to avoid the cooperation with its alies and criticized the excesses. (Charles counted on this at the preparation of the putch.) Czechoslovakia and Yugoslavia took military measures at this time too, their mobilized armies were gathered at the Hungarian border. They planned the occupation of the country. They did not discharged the mobilized units even after the arrestation and the transportation of the ex-king from Hungary. They demanded the dethronement of the Habsburgs, the reimbursement of the costs of the mobilization, the disarmament of Hungary (according to the Trianonpeace agreement with the participation of the Little Entente) and the annulation of the Venice agreement.

The Conference of Embassadors – although did not agree with it – accepted their first demand. For this pressure the Hungarian government dethroned the Habsburgs. For the severe intervention Yugoslavia and Czechoslovakia began to discharge the mobilized armies – though teir other demands were not satisfied. The Little Entente could not totally effect its purposes but it won in the most important issue: they dethroned the Habsburgs, who threatened their integrity. Noone of them could anymore become the Hungarian king.